

FÖRR OCH NU

Tidskrift för en folkets kultur och historia

INNEHÅLL NUMMER 1 2017

Ledare Förr och NU – ett nytt försök. Men i samma tradition.....	3
Anne Lidén Världsarv ska räddas i Palestina: Födelsekyrkan i Betlehem. Nordiska helgon i centrum för internationellt fredsprojekt.....	7
Jan-Olof Erlandsson Författaren Wolfgang Schorlau skärskådar det tyska samhället i sina kriminalrokmaner.....	19
Jan Käll Teater Tribunalen. Den oppositionella teaterns röst på Söder i Stockholm	24
Jan Käll Vid domstolen.....	26
Jan Myrdal ETT ANDRA ANSTÅND (utdrag).....	35
Per-Olov Käll När Frankrike bröt samman – om William L. Shirers storverk <i>The Collapse of the Third Republic</i> . Del I.....	42

Förr och Nu är en kulturtidskrift som tidigare utkom mellan åren 1974 och 1996. Tidskriften var den gången en papperstidning i A5-format och utgavs med fyra nummer per år. Detta är ett försök att åter väcka liv i tidskriften, nu som webbtidskrift. Webbadressen är www.forrochnu.se.

Förr och Nu:s program och inställning uttrycks genom de fyra parollerna:

Försvar för yttrande- och tryckfriheten
För en folkets kultur
För en folkets historia
Antiimperialism

Varje artikelförfattare svarar dock själv för de åsikter hen framför.

REDAKTION:

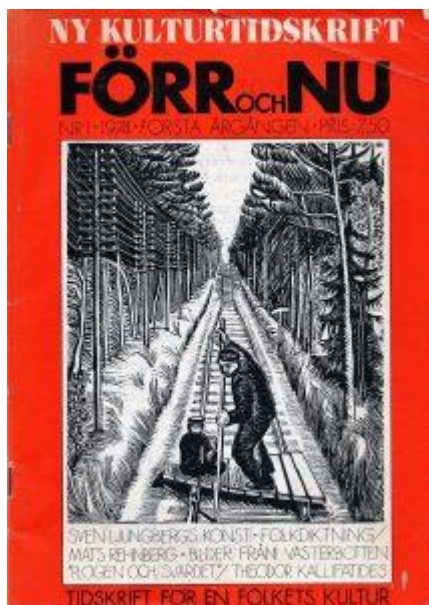
Ulla-Britt Antman
Jan-Olof Erlandsson
Jan Käll
Per-Olov Käll (ansvarig utgivare)
Anne Lidén

KONTAKT:

Redaktionen nås på
red@forrochnu.se
eller adress
Förr och Nu
c/o Käll
Nya Tanneforsvägen 38 C
58242 Linköping

Förr och Nu – ett nytt försök. Men i samma tradition.

AV PER-OLOV KÄLL

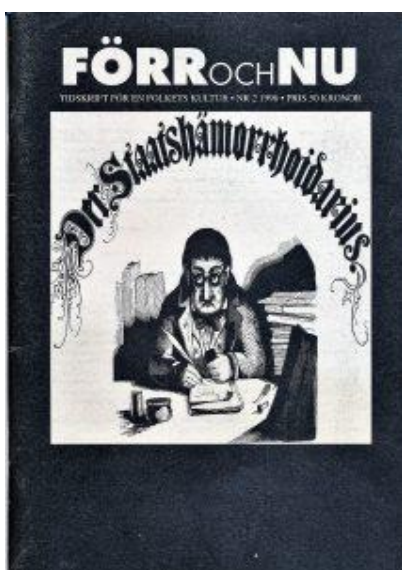

Kulturtidskriften **Förr och Nu** utkom under drygt två decennier mellan 1974 och 1996. Ambitionen var att ge ut fyra nummer per år, något man för det mesta lyckades med trots att allt arbete utfördes ideellt. Tidskriften hade samma principiella inställning till statligt tidskriftsstöd som tidningen **Folket i Bild/Kulturfront**. Nämligen att inte ansöka om sådant stöd och därmed hamna i beroendeställning till den statliga välviljan. Det första numret (Nr 1/1974) var på 66 sidor och kostade 7:50 kr. Omslagsgrafiken (till vänster) var gjord av Sven Ljungberg och tidningen innehöll en utförlig presentation av och intervju med konstnären av Annelie Jordahl, (ej identisk med författaren Anneli Jordahl). Andra inslag i det första numret var en artikel om 30-

talets svenska arbetarförfattare av Ola Holmgren (*"Storstrejken gjorde dem till författare"*), ett intressant inlägg av F.N. Andersson om varför det i Frankrike aldrig utvecklades någon litteratur motsvarande den skandinaviska arbetarlitteraturen (*"Franskan är för svår att skriva!"*), ett fint reportage om det västerbottniska landskapet med bilder av fotografen Sune Jonsson och text av Per Uno Ågren, (*"Det här landskapet är gjort med yxa och lie"*) och en utförlig diskussion av begreppet "folkets kultur" av Jan Myrdal (*"Tajuren vid hornen!"*). Att Jan Myrdal även medverkar i detta försök till omstart känns följaktligen helt rätt. Redan från första numret och framåt innehöll tidskriften ett stort block av korta bokrecensioner, ett in-

slag som inte minst uppskattades av landets bibliotekarier. Detta stående inslag redigerades länge av Margareta Zetterström och Svante Svensson i Uppsala.

Förr och Nu:s första ordförande var nyligen bortgångne författaren Lars Gustafsson, som efter ett par år efterträddes av Christina Ericsson. En bit in på 80-talet, då jag själv kom att tillhöra styrelsen – som samtidigt fungerade som tidskriftens redaktion – hette ordföranden Gun Kessle. Hon förblev sedan ordförande fram till 1989. Gun (död 2007) hörde till de märkliga människor som förstod att förena konstnärlig skärpa med en ofta drastisk humor och ett mycket gott hjärta. Andra som gjorde viktiga insatser för **Förr och Nu** var Kent Begler, Jan-Olof Erlandsson, Ann-Katrin Lennartsson, Anne Lidén, Mats Miljand och Håkan Ågren. Ulla-Britt Antman tillhörde redaktionen från det första numret till det sista och ingår även i den nuvarande. Tillsammans med Kerstin Käll satte hon många av numren. Två som var med mycket länge var Tomy Gustavsson och Gunilla Karlsson, hängivna entusiaster för folkets kultur och historia. Två personer som tidigt gjorde en viktig insats var Lars Linder och Lotta Jonsson. Det bör sägas att de

här nämnda personerna inte utgör en fullständig lista över dem som vi olika tidpunkter deltog i arbetet. Under 90-talet blev tidskriftens dåliga ekonomi alltmer besvärande men man lyckades ändå hålla ut till 1996. Omslaget till höger är från ett av de sista numren (2/1996). Grafiken är gjord av den mångsidiga tyska ämbetsmannen greve Franz von Poccis (1807-1876) och ingick i dennes serie *Der Staatshämorrhoidarius* (Statshemmoroidariern), som utgavs 1856.

Den som önskar läsa gamla **Förr och Nu** kan beställa fram den på biblioteket. Då detta är förenat med visst besvär är det vår förhoppning att vi så småningom ska kunna skanna in tidskriften och göra den fritt tillgänglig på nätet. Tidigare medarbetare som har synpunkter på ett sådant förfarande ombeds höra av sig till redaktionen på **red@forrochnu.se**.

När jag bläddrar igenom tidskriften slås jag av hur många av dessa populärt hållna texter från 80-talet som fortfarande tål att läsas. Och även sådant som bleknat med åren framstår som intressanta tidsdokument från en tid då Sovjetunionen fortfarande existerade, Tyskland var delat i en västlig och en östlig halva och begreppen global uppvärmning, internet och Peak Oil inte ingick i vokabulären. Genom att **Förr och Nu** aldrig godtog slarvigt skrivna artiklar – eller slappt tecknade bilder – har tidskriften kunnat behålla sitt intresse som tidsdokument.

EN STOR TRADITION

En stor tradition – ja, men vilken? I Sverige har begreppet tradition nästan kommit ur bruk, utom möjligen när det gäller mat och antikviteter. Det svenska deckarundret har slagit världen med häpnad. Ända upp i den lilla bergsbyn Minerve i departementet L'Herault i

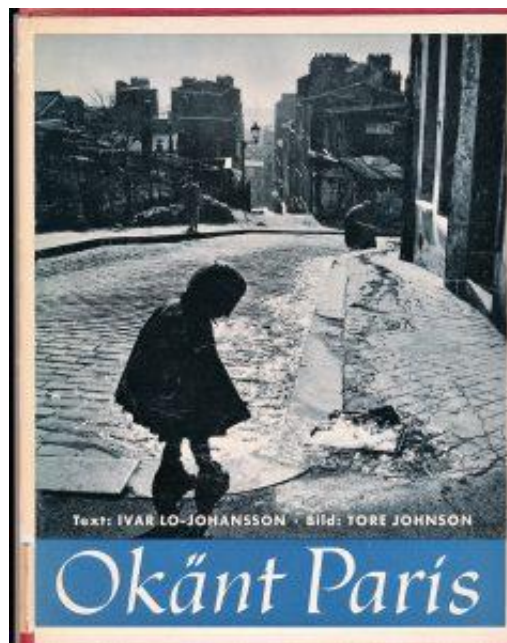
södra Frankrike – en by med rötter i 1200-talets albigenserstrider – skyltar byns egen lilla bokhandel, som för övrigt heter *Librairie Paroli*, med Stieg Larssons milleniumtrilogi i fransk översättning. Inget ont i det och för den som har vägarna förbi är antikvariatet värt ett besök. Men tillhör milleniumtrilogin en stor litterär tradition? Vilka kommer att återvända till dessa romaner med behållning om tio, femton år?

Låt mig ta ett exempel. Själv trodde jag att jag hade hyfsad koll på Ivar Lo-Johanssons samlade produktion. Men nyligen hittade jag på Rönnells antikvariat (på nätet, inte i butiken på Birger Jarlsgatan i Stockholm) Ivar Los och fotografen Tore Johnsons underbara – och för mig helt obekanta – fotobok *Okänt Paris*, utgiven på Rabén & Sjögrens förlag 1954. Nu finns det väl nästan ingen annan stad som låter sig fotograferas lika bra som just Paris – helst i svart-vitt och gärna från 50-talet! Men kombinationen av språk och bilder i denna bok gör att den alltså lever mer än sextio år efter att den gavs ut. Och kanske kommer att göra så om ytterligare sextio år.

Så här inleder Ivar Lo det första kapitlet, ”Till Paris ära”:

”En rödgul fullmåne lyste mig, när jag efter tjugo år med tåg åter for in i Frankrike. Jag fick en sovkupé i en wagon-lit alldeles för mig själv. Jag sov ingenting på hela natten. Jag erfor en glädje som är större än den låter sig beskrivas. Klockan är midnatt, den blir två, den blir fyra. Jag ser kullar och stjärnor utanför. Och så den rödgula fullmånen. Jag är i Frankrike. Det är Frankrikes jord. Framför mig på bordet står en flaska vin från Frankrikes jord, vin som stigit upp ur vinstockarna och stiger in i människorna. Natten är alldeles för

vacker. Jag ser popplar, som är som piprensare, och så är det den franska

nattens sammet. Jag ser åkrar där det växt säd. Den som en gång arbetat med jorden ser åkrar på ett särskilt sätt och tänker alltid på vad som växer eller har växt på den eller den åkern. Jag sitter vid det lilla fönsterbordet i kupén och skriver. Nattkonduktören är den enda som är vaken. Han vankar av och an på perrongen så fort tåget stannar vid en station. Jag sticker ut huvudet och pratar. Det är natt, och det kan aldrig bli så stilla som en natt när ett tåg nyss har stannat.

–Här är Belfort. Här var ett stort slag sista kriget, när tyskarna gick ända till Paris.”

Det märkliga med denna text är att den tycks härröra från en tid då orden ännu betydde något. Är den tiden oåterkalleligen förbi då i vår tid allt tycks drunkna i en massmedial tsunami?

Kanske ändå inte. Vilket följande barnsliga exempel är tänkt att illustrera.

Fotografiet nedan visar Jean-Paul Sartres och Simone de Beauvoirs grav på Montparnasse-kyrkogården i Paris taget av mig med mobilkamera en småkyllig dag i början på januari 2013. (Vi hade rest till Paris för att se den stora Edward Hopper-utställningen på *Grand Palais*.) Förutom blommorna har någon lämnat avtryck på gravstenen av läppstift genom att kyssa den upprepade gånger. Någon, kanske samma person, har också klottrat *Dieu est mort!* (Gud är död). Meddelanden från någon eller några för vilka de dödas ord faktiskt betydde något

Världsarv ska räddas i Palestina: Födelsekyrkan i Betlehem. Nordiska helgon i centrum för internationellt fredsprojekt.

AV ANNE LIDÉN

Anne Lidén, lektor i bilddidaktik, konst- och museipedagogik vid Stockholms universitet, berättar här om ansträngningarna att skydda Födelsekyrkan i Betlehem. Enligt den kristna legenden är kyrkan platsen för Jesus födelse, vilken enligt modern bibelforskning ska ha inträffat någon gång mellan åren 7 och 4 f.Kr. Sedan 2008 är Födelsekyrkan i Betlehem av *Unesco* listat som ett av de mest hotade centrala världsarven. Trycket från den aldrig sinande strömmen av pilgrimer och turister i området samt den olösta Israel-Palestina-konflikten utsätter byggnaden och dess utsmyckningar för stora påfrestningar och risker. Av särskilt skandinaviskt intresse är att ett av de äldsta nordiska kvinnoporträtten från medeltiden återfinns på en av pelarna i kyrkans mitt. I artikeln redogörs också för det norsk-palestinska projektet att på norsk mark återskapa en av Födelsekyrkans marmorpelare på vilken martyrkungen Olav den helige finns avbildad, ett projekt som framgångsrikt avslutades sommaren 2016.

ETT HOTAT VÄRLDSARV

Födelsekyrkan i Betlehem i Palestina anses enligt tradition vara platsen för Kristi födelse och är därför ett av de mest centrala pilgrimsmålerna för kristen vallfart. Särskilt under jultid besöker troende själva Födelsegrottan, där Jesu mirakelfödelse ska ha skett. Mängder av pilgrimer och övriga turister besöker dock platsen och staden under hela året. Idag är den en av de äldsta kristna kyrkorna som är i bruk, och den administreras enligt *Status Quo of the Holy Places* från 1878 av armeniska,

katolska och grekisk-ortodoxa klosterordnar gemensamt. Det dagliga ansvaret delas sedan en tid även med ledningen för staden Betlehem och den palestinska statsledningen, men nu vilar ansvaret för detta kulturarv även på hela världssamfundet. Ett särskilt ansvar har de skandinaviska länderna, eftersom ett av de äldsta nordiska kvinnoporträtten från medeltiden återfinns på en av pelarna i kyrkans mitt. Bilden av denna kvinnliga pilgrim har intresserat internationell forskning länge, och intresset ökar för henne även i Norden

Födelsekyrkan interiör. Kyrkorummets marmorpelare på södra sidan. Källa [Open domain](#).

Födelsekyrkans gamla byggnadsmaterial har försvagats under århundraden och det ökande antalet pilgrimer och turister har också inneburit ett stort slitage. Kyrkan grundades på 300-talet, återuppbyggdes på 600-talet och utvidgades sedan med klosterbyggnader under korstågstiden. Under 1100-talet utformades kyrkans interiör med stort bildprogram i bysantinsk stil av mosaiker, väggmålningar och pelarmålningar. Målningar och mosaiker har dock genom åren täckts av ett tjockt brunt lager av fett och sot från vaxljus och rökelse. Men detta kristna kulturarv är även ständigt under direkt hot på grund av den långvariga konflikten och kriget i Mellanöstern. Unescos världsarvsorganisation bedömde 2008 att Födelsekyrkan hörde till de mest hotade kulturarven i världen, och det påtagliga behovet av skydd, konservering och restaurering blev uppenbart för det internationella samfundet.

BETLEHEM CHARTER 2008

The *Betlehem Charter 2008* upprättades av staden Betlehem och den palestinska regeringen. Man började planeringen för en omfattande restaurering, och en officiell *Palestinian Restoration Plan* upprättades (www.unesco.org; www.nativityrestoration.ps). Så blev Födelsekyrkan och hela dess byggnadskomplex samt pilgrimsvägen klassade som världsarv, det första världsarvet på palestinskt territorium. I juni 2012 sattes denna plats upp på Unescos världsarvslista som *World Heritage Site of Palestine*, och motiveringen presenteras på deras hemsida (whc.unesco.org/en/list/1433). Restaureringen av kyrkan kunde starta 2013 och då täcktes alla väggar och pelare in med skyddande dukar och paneler. Besökarna får istället gå i en trång passage i mitten av kyrkorummet, där en utställning visade restaureringens olika steg, som man också kan följa på

internet. Efter att takets träbyggnad reparerats har arbetet sedan fortsatt med väggar och mosaiker. Sommaren 2016 kunde man se de avtäckta väggmosaikerna lysa i klara färger och en "ny" mosaikängel hittades dold under ett lager av gips. År 2017 börjar så arbetet med marmorelarna och deras helgonmålningar och därefter kommer golvet's mosaiker att restaureras. Så småningom ska man kunna få se målningarna i ljusa färger.

SANKT OLAV

Skulptur av Sankt Olof. Koret i Sankt Olofs kyrka i byn Sankt Olof i Simrishamns kommun. I Norge Olav II Haraldson el. Heilag-Olav. Fotograf: David Castor. (Källa: Open domain)

Många av de fyrtiofyra pelarna i kyrkans centrala hall är prydda med bilder av kristna helgon. Två pelare från

omkring 1150-1160 har målningar av nordiska helgon som bär krona, gloria, bysantinsk hovdräkt och sköld, martyrkungarna Sankt Knut av Dan-mark och Sankt Olav av Norge, som också bär en tydlig inskription "SCS OLAUUS REX: NORVAGIE". Intill de båda nordiska helgonen står pelare med bilder av Sankt Stefan och Sankt Vincent. På Olavspelaren finns ett av Nordens äldsta kvinnoporträtt i det

heliga landet, nämligen en kvinna som knäböjer i bön vid helgonkungens fötter. Hon har av de internationella konsthistoriska forskarna tolkats som en nordisk pilgrim av kunglig börd, sannolikt en kvinnlig donator som instiftat Olavsbilden, och en närmare identifikation av henne tas upp nedan.

T.V. Olav den helige. Målningen på Olavspelaren är täckt av mörk sot. Kvinnlig donator vid Olav den heliges fötter. Foto Birger Lindstad oktober 2015. T.H. Kopia av pelarmålningen t.v. Akvarell från 1930 av Thaddeus Rychter. Foto Riksantikvaren Oslo. Återgivet från Lidén 1999.

Men först vill jag ge en bakgrund till det internationella freds- och jubileumsprojekt som genomförts 2016 i Sarpsborg kring den medeltida Olavspelaren från Betlehem. Det är ett norskt projekt som utgår från stadens Sarpsborg egen historia och urbana Olavsarv, men som fick en särskild internationell utveckling på grund av Nobels fredspris.

HEMLIGA FREDSMÖTEN I SARPSBORG 1993 UNDER OSLO-AVTALETS PROCESS

År 2016 har staden Sarpsborg i Norge firat sitt 1000-årsjubileum med anledning av att landets vikingakung Olav II Haraldsson (995-1030), martyrkungen Olav den helige, enligt Snorre Sturlassons saga grundade staden Borg år 1016 intill Sarpfossen i den stora floden Glomma. Kungen lät bygga

en vall och inrättade kunglig, kyrklig och rättslig makt i staden, som sedan fick namnet Sarpsborg (www.sarpsborg2016.no). Tack vare timret, forsen och floden utvecklades industrin genom åren, och Sarpsborg har idag vuxit till en av Norges största industristäder. Staden firade detta Olavsarv 1916 då en bronsskulptur med vikingakungen ställdes upp på torget, och sedan inrättades ett länsmuseum för Östfold, ett norskt Skansen, på platsen för den medeltida staden Borg. Mot denna historiska bakgrund ska man se den gemensamma stor-satsningen för stadens tusenårs-jubileum 2016. Varför detta jubileum av Sankt Olav också blivit ett fredsprojekt kring Födelsekyrkan i Betlehem, har direkt att göra med staden Sarpsborgs roll i fredsprocessen mellan Israel och Palestina under 1990-talet. Då blev de två städerna vänorter och under dessa tjugo år har samarbetet fördjupats.

Under fredsprocessen mellan Israel och Palestina vintern och våren 1993 spelade staden Sarpsborg en avgörande roll för fredssamtalens utveckling. Då fördes hemliga samtal mellan parterna. Mötena mellan Israels president Yitzhak Rabin (1922-1995) och Palestinas ordförande Yassir Arafat (1929-2004) ägde rum just i Sarpsborg, på herrgården Borregård Hovedgård. Även Israels minister Shimon Peres (1923-2016) deltog. (En del av de hemliga mötena ägde även rum i Stockholm.) FN-resolutionerna 242 och 338 bildade en bas för samtalen. Själva fredsdokumentet *The Oslo Agreement Treaty* signerades först i Oslo, i samma rum och faktiskt vid samma bord som den fredsöverenskommelse som en gång skrevs under vid unionsupplösningen mellan Norge och Sverige 1905. Men det slutliga undertecknandet av *The Oslo I Accords* ägde rum på hösten 1993 i Vita Huset i Washington, under den amerikanske presidenten Bill Clintons överinseende. Följande år 1994 mottog

Arafat, Rabin och Peres Nobels fredspris i Oslo för sina insatser "to create peace in the Middle East". På grund av att Yitzhak Rabin mördades 1995 fick ordförande Yassir Arafat genomföra detta fredsprojekt ("*road-map to peace*") med Israels nye president Shimon Peres. En av förhandlingarna då var Mahmoud Abbas, idag palestinsk president sedan 2005. Osloavtalets resulterade i ett steg mot en tvåstatslösning, och att det kunde inrättas ett palestinskt styre på delar av det gamla Palestina, *The Palestinian Authority*, Västbanken och Gaza. Därefter har fredsprocessen haft många stora motgångar, konflikterna och folkets lidande kvarstår utan lösningar. Men den palestinska myndigheten fortsätter fredsarbetet, bland annat med sina vänorter runt om i världen.

ANKNYTNING TILL DET HELIGA LANDET, *TERRA SANCTA*

Engagemanget i fredsprocessen 1993 och fredspriset 1994 innebar för staden Sarpsborg en närmare anknytning till det Heliga Landet, *Terra Sancta*, och särskilt till staden Betlehem. En officiell vänskapsförening mellan de två städerna bildades 1994 och ömsesidiga kontakter etablerades. I centrum för denna vänskap stod det faktum att den äldsta bevarade bilden av Norges helgonkung Olav den helige från omkring 1150 finns på en pelare just i Födelsekyrkan i Betlehem (se bild ovan). På så sätt blev den medeltida Olavspelarens kungabild en aktuell och samtida symbol för fred. Tre år senare 1997 undertecknades en officiell överenskommelse mellan de två städerna att bli vänorter, "*twin-towns*". Samma år hölls också på Sarpsborgs officiella helgondagar för Olav den helige, "Olsok-festen" 28 juli-3 augusti, ett vetenskapligt Olavsymposium i herrgården Borregård Hovedgård. Jag fick då möjlighet att hålla föredrag kring Olav den helige och det heliga landet,

där jag kunde lägga fram min forskning om Olavspelaren i Betlehem.

Det attribut som helgonkungen bär i pelarbilden visar inte som många tidigare trott någon stridsyx (ett vanligt Olavsattribut i övrigt), utan det rör sig snarare om en spira med ett eventuellt kors. Således är det inte som rå viking och våldsam krigare kung Olav framträder i Betlehem, utan mer som en stillsam väktare av den kristna tron. Gestalten visar kyrkans kung Olav, som lade ner sina vapen i slaget vid Stiklestad 1030 [1], en mer fredlig martyr. Jag föreslog då som identifikation av den kvinnliga donatorsbilden nämligen Kristin Sigurdsdotter, som var dotter till Sigurd Jorsalafarare. När konserveringen och restaureringen av pelarmålningarna blir avslutade så ska hennes porträtt kunna friläggas från brunt sot och man ska kunna se hennes gestalt i klarare färger.

FREDS- OCH JUBILEUMSPROJEKT MELLAN SARPSBORG OCH BETLEHEM

Vänskapsföreningens Sarpsborg-Betlehems arbete sedan 1997 har inte haft fokus på konsthistorisk problematik kring pelarens medeltida kvinnliga donator, utan man har koncentrerat sig på gemensamma utbyten och på pilgrimsresor, och på julfärder där Jesu liv och lidande stått i centrum. Men ett återkommande önskemål från föreningens medlemmar har varit att kunna återskapa Betlehems medeltida Olavs-bild hemma i Sarpsborg på något sätt. Tjugo års vänskapsarbete har resulterat i ett tätt och rikt kulturellt samarbete, som inför Sarpsborgs jubileumsår 2016 fått sin största manifestation.

När Sarpsborgs tusenårsjubileum 2016 skulle planeras mer i detalj deltog stadens borgmästare Sindre Martinsen Evje på vänskapsföreningens julresa 2013 till Betlehem och besökte då

Födelsekyrkan och Födelsegrottan. Alla pelarna var dock täckta av träpaneler, så han kunde inte se originalmålningen på den brunsotiga Olavspelaren. Men vid detta besök insåg han det gemensamma kulturarvets betydelse, och förstod att han med hjälp av sin jubileumsbudget skulle kunna uppfylla önskemålet om att återskapa denna Olavs-bild hemma i Sarpsborg. Sindre Martinsen Evje tog kontakt med Betlehems borgmästare Vera Baboun, och tillsammans tog de initiativ till ett bredare kulturellt och kyrkligt samarbetsprojekt kring den gemensamma Olavspelaren. Det beslöts att man skulle göra en kopia av pelaren i full skala, en ny Olavspelare för Sarpsborg, i samma typ av marmor som den medeltida pelarens nära 6 meter höga original, en marmor kallad "Jerusalem red". Och nu utbröt en livlig diskussion i Sarpsborg var detta nya konstverk och kulturarv skulle placeras. Vilken plats i staden vore den bästa? Eftersom även ett modernt samtida Olavskonstverk var beställt till jubileet för torget S. Marie plats, *Den unge Olav*, började man tänka i nya banor. Slutligen beslutades att det skulle uppföras en helt ny museibygnad med utkikstorn på Borgarsyssel museum, en "formidlingshall", och den fick namnet efter pelaren, *Olavs Hall*. En stor jubileumsutställning planerades också för hallen, som skulle ha Sarpsborgs och regionens historia som huvudberättelse, *Tusen års rike*.

ETT KONKRET OCH PRAKTISKT VARDAGLIGT SAMARBETE

Så pågick 2014 – 2015 ett konkret och praktiskt vardagligt samarbete mellan stenbrottsindustrier, konstnärer, stenhuggare, och konservatorer i både Betlehem och Sarpsborg. Den röda marmorn till den nya Olavspelarens skaff hämtades i Betlehem från samma stenbrott som de medeltida pelarna i Födelsekyrkan och de transporterades

till Norge i tre delar (ca. 5 ton) till Johansens Monumenthuggeri i Skjeberg utanför Sarpsborg. Det korintiska

Födelsekyrkan i Betlehem. Pelarna skyddade av paneler. Utställning om restaureringens olika steg visas för besökare. Foto Birger Lindstad 2015.

kapitälet högs i Betlehem i denna marmor av den palestinske stenhuggaren Akram Anastas, medan pelarens bas i en lokal grå granit högs i Skjeberg av norska stenhuggare. På så sätt symboliserade de olika stenarterna det ömsesidiga utbytet. För målningen av Olavs bilden anlätades konservatorn och konstnären Terje Norsted, som hade lång forskningserfarenhet av den norska medeltidskonstens särskilda teknik, stil och ikonografi. Han hade tidigare genomfört en nygjord rekonstruktion av det högmedeltida Olavsantemensalet från Nidarosdomen [2], en gåva till Islands jubileumsår (www.niku.no). Med ett gediget forskningsarbete kring pelarmålningarnas teknik, främst oljebaserad teknik, förberedde han sitt konstnärliga arbete.

Tillsammans med fotograf Birger Lindstad kunde Terje Norsted få möjlighet att på plats studera målningstekniken och fotografera den för dem frilagda originalbilden på Olavspelaren, och de tog över 250 fotografier. Hemma i Norge kunde han bearbeta dessa foton digitalt med hjälp av speciella bildprogram, vilket resulterade i färgtryck

som han kunde utgå från i sin tolkning av sin nya återskapade Olavs bild. Terje Norsted kallar sin Olavsmålning en ”gjenenskap” (*re-creation*) och är noga med att den inte ska ses som en kopia. Under våren färdigställde han målningen i en hytta hos monumenthuggeriet i Skjeberg. Samtidigt skedde ett febrilt arbete bland museiarkitekter och utställningsdesigners, antikvarier och museipedagoger för att få färdigt den nya museibygnaden till invigningen vid tusenårsjubileets höjdpunkt, den särskilda Olavs dagen 29 juli 2016 under *Olsok-festivalen*.

Mitt i sommaren 2016 den 7 juli kunde stenhuggarna resa den färdiga nya Olavspelarens tre delar på plats i den nya museihallen Olavs Hall, och slutligen kröntes pelaren med det korintiska kapitälet överst under taket. Olavs bildens kungagestalt gick att se tydligt från sin position högt upp i hallen, där målningen lyser i klara färger, blått, rött och guld. Pelaren avtecknar sig mot en vägg med ett foto av Födelsekyrkans interiör, för att markera dess ursprungliga tillhörighet. Terje Norsted har genom sin återskapade Olavsmålning visat att ett djupt kunnande om medeltida målningstekniker kan ge oss mer kunskap om hur de medeltida polykroma bilderna en gång borde ha sett ut.

Terje Norsted (t.v.) och borgmästaren i Sarpsborg Sindre Martinsen Evje våren 2016. Foto Hege-Beate Solås Lindemark.

Donatorsbilden av den knäböjande kvinnan. Kristin Sigurdsdotter. Foto Hege-Beate Solås Lindemark.

HM Kung Håkon av Norge vid invigning av Olavspelaren i Olavs Hall på Borgarsyssel museum vid Olsok 29 juli 2016, följd av borgmästaren i Sarpsborg. Delegationen från Betlehem med borgmästaren Vera Baboun i spetsen väntar vid pelaren. Främst går intendent Hege-Beate Solås Lindemark, utställningsansvarig. Foto Jubileumsorganisationen Sarpsborg.

Alla konstverk, byggnader och utställningar stod klara på Olavsdagen 29 juli, då Norges kung Harald kom på besök och kunde inviga byggnader och konstverk, besöka utställningarna och delta i jubileumsgudstjänsten vid medeltidsstadens kyrkoruin. Särskilda gäster vid invigningen var en stor

Den nya Olavspelaren på plats i Borgarsyssel fylkesmuseum 15 september 2016. Platsen är nu etablerat som nytt pilgrimsmål på pilgrimsvägen mot Nidaros. Foto Anne Lidén.

delegation från Betlehem med borgmästare Vera Baboun i spetsen och många av dem som deltagit i projektet med Olavspelaren. Lutherska världsförbundets president biskop Munib A.

Younan från Jerusalem var också med. Vänskapsföreningen Sarpsborg- Betlehem kunde här manifesteras fredsarbetet ytterligare.

DEN MÄKTIGA KRISTIN SIGURSDOTTER – OLAVSBILDENS DONATOR

De flesta forskare om Födelsekyrkans konst och arkitektur har utgått från konsthistorikern Gustav Kühnel (1942-2009) och hans stora forskningsstudie i Israel på 1980-talet, *Wall-Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem* (1988). Enligt honom var bildprogrammet en helhet som tillkommit i mitten av 1100-talet, och han menade även att donatorn på Olavspelaren måste vara en nordisk pilgrim, en kvinna av hög börd. Intresset för kvinnliga donatorer i medeltida konst har sedan ökat under 2000-talet, och forskare kan visa att kvinnor haft ett större inflytande än man tidigare trott.

I min doktorsavhandling om Olav den helige 1999 identifierade jag henne som ovan nämnts som Kristin Sigurdsdotter (1125-1178). Av alla nordiska kvinnor av kunglig börd verksamma omkring 1150-1160, hade hon tillräcklig makt att genomföra en donation av ett konstverk på denna högt rangordnade plats. Kristin Sigurdsdotter var dotter till kung Sigurd I av Norge (1103-1130), som fick sitt namn *Jorsalafarare* efter en pilgrimsfärd till Jerusalem. Hon hade genom kunglig uppväxt och giftermål med jarlen Erling Skakke (1115-1179) nära kontakt med samtidens kungliga familjer och med höga ämbetsmän i katolska kyrkan, och kunde följa utbyggnaden av Nidarosdomen och inrättandet av Norges ärkesäte 1153. Hon födde sin son Magnus Erlingsson (1156-1184) som blev krönt till Norges kung 1164. Som kungamoder intog därmed hon en hög ställning. Snorre Sturlasson markerar hennes maktroll och noterar även

hennes färder till Bysans. Enligt berättelserna har hon således både makten och möjligheten att kunna instifta ett konstverk på Jesu födelseplats. Det var kanske inte enbart i politiskt syfte, utan det kunde även haft sin grund i personliga skäl, till exempel att hon vill uttrycka sin tacksamhet över att kunna föda ett barn, tillika en kungason. Alltså kan bilden ses som ett personligt kvinnligt uttryck för kristen tro.

ÅTERSÖKAN AV KULTURARV OCH PILGRIMSMÅL – KONSTENS INVERKAN OCH HISTORIEMEDVETANDET

Hela det stora historiska jubileumsprojektet kring det gemensamma kulturarvet i Sarpsborg och Betlehem har gett resultat, som sprider sig utanför det rent historiska museala ansvaret. Precis som Unesco hade inkluderat pilgrimsvägen till Betlehem i sin klassificering av Födelsekyrkan som Världsarv 2012, beslutade man i Sarpsborg och i fylkesmuseets ledning att den nya Olavspelaren i Olavs Hall skulle klassas som pilgrimsmål. Nu utgör Olavs Hall på Borgarsyssel fylkesmuseum i Sarpsborg ett pilgrimscenter, en del av den stora pilgrimsvägen till Nidaros [1], och där pilgrimer nu kan få sitt pilgrimspass stämplat. Sarpsborg kan utvecklas till en viktigare ort än förut, i anslutningen till den väletablerade pilgrimsleden mot Nidaros, en viktig turistled och betydelsefull inkomstkälla i Norge. På så sätt kan kulturturismen få en större marknadsmässig betydelse för hela regionen. De många pilgrimsvägarna mot Nidaros i Norra Europa har också klassificerats 2010 som *Europas kulturvägar*.

De olika offentliga jubileumskonstverken med Olavsbilder i Sarpsborg visar en tydlig bild av hur synen på Olav den helige utvecklats och förändrats under 1900-talet och 2000-talet. Den

gamla bronsskulpturen med den skarpa stridsyxan hade fokus på den historiske vikingakungen Olav II Haraldsson, den kung som grundade staden 1016 och som kunde regera handlingskraftigt med rå makt och våldsamt strid under vikingafärder. På 1100-talets pelarmålning i Betlehem framträder istället helgonkungen Sankt Olav med gloria, som offrade sig för kristendomen i slaget vid Stiklestad 1030 [2], då han lade ner sitt vapen mot övermakten och stupade som martyr för sin tro. Som kyrkans ödmjuka tjänare, klädd i stram hovdräkt håller han här sin spira och sköld till försvar för Kristi födelseplats, men också för de troendes böner. Den traditionella tusenåriga Olavsmässan inom den katolska kyrkan tog också fasta på helgonkungens hjälp till den som flyr från orättvisa och förtryck. Och detta fredliga kulturarv är viktigt att lyfta fram idag när ultranationalismens antidemokratiska krafter vill ha tolkningsföreträde av de nationella symboliska uttrycken och utnyttja dem för hat och folkfientlighet.

Den nya offentliga skulpturen *Genesis* i Sarpsborg på S. Marie torg, en stål-skulptur av den unge Olavs huvud av skulptören Finn Erik Modahl, visar en renskalad gestalt fri från historiska och kyrkliga traditioner, men med ett formspråk som ändå kan tolkas symboliskt. En ung man i det slipade stålets grå böljande och mjuka former, höjer sig ur vattnet i en bassäng omgiven av sten och gröna gräsmattor. Hans ansiktsuttryck är allvarligt. Denna unga gestalt är fri från historisk skuld, renad av vatten, och kan enligt en mer universell konsttolkning uppfattas som en ungdomens vattenande. Men *Den unge Olav* kan också jämföras med äldre tiders fontänskulpturer från antiken och renässansen, och då kan man läsa in den som en bild av en flod- och forsgud, i detta fall en personifikation av den stora floden Glomma och stadens symbol Sarpsfossen.

Skulpturens allvarliga ansiktsuttryck kan tydas som en sorgsen oro för framtiden. Konstverket visar däri-genom den stora industristaden Sarpsborg på nödvändigheten av en mer

Den unge Olav på S. Marie plats. Skulptur "Genesis" av den norske skulptören Finn Erik Modahl. Foto Anne Lidén.

hållbar framtid; att flodens vatten som varit källan till hela regionens välbefinnande måste hållas rent. Lämna man den nya Olavspelaren i Borgarsyssels museum och går upp i det nybyggda höga utkikstornet på den nya museibyggnaden Olavs Hall har man en vidsträckt utsikt över hela stadens centrum och omgivningar. Vänder man blicken mot norr och öster och följer flodens flöde inser man svårigheterna med att uppfylla de nya konstverkens maningar om fred och en hållbar miljö. Ett enormt stort industrilandskap breder ut sig i sydost längs floden, och man inser att Sarpsborgs stad som genomfört ett lyckat kulturarvsprojekt och ett framgångsrikt jubileum, har ännu större utmaningar att tackla.

När det gäller Betlehem i Palestina är utmaningarna för framtiden ännu mer gigantiska – men trots alla svårigheter med ständigt pågående konflikter, krig och ett ökande lidande för folket, kan små fredsinitiativ ändå skapa en viss hoppfullhet. Det envisa arbete som genomförts i vänskapsarbetet mellan Sarpsborg och Betlehem visar att freds-

arbetet kan fortsätta i ett vardagligt samarbete kring arbete och kultur.

NOTER

[1] Namnet Nidaros är härlett av floden Nidälven och dess mynning. Det betecknar stiftet men också traditionellt staden Trondheim. Nidarosdomen i Trondheim byggdes över helgonkungen Sankt Olavs gravplats vid Nidälven. Den är en av de största katedralerna i Norden och ett av Europas viktigaste vallfartsmål.

[2] Den 29 juli 1030 stupade den norske kungen Olav II Haraldsson i Slaget vid Stiklestad, norr om Trondheim. Efter att tidigare lämnat kungamakten i Norge för att resa till Gardarike (Ryssland) återkom han nu med sin här för att skapa en kristen stat. Enligt Frostatingslagen hade då bönderna skyldighet att döda honom, eftersom han brutit sitt kungakontrakt. På så sätt kan Olavssagan och Olavslegenden läsas som ett kristet ödesdrama vilket ledde till Sankt Olavs martyrdöd för den kristna tron. Han blev Norges nationella martyrkung och skyddspatron. Tiden mellan 28 juli till 5 augusti räknas sedan dess som offentliga Olavsfestdagar i både kristen religiös och sekulär tradition.

Länkar:

www.crusaderstudies.org.uk

www.cicts.org

www.ffhl.org

www.en.lpj.org

www.natitivityrestoration.ps

www.niku.no

www.ostfoldmuseene.no/avdelningene/borgarsyssel-museum

<http://sarpborgtiltusen.no> (30 dec 2014)

www.sarpsborg2016.no

whc.unesco.org/en/list/1433

Källor:

Norsted, Terje (2016). *Hvordan jeg opplevde gjenskapingen av maleriet på Olavssøylen I forbindelse med Sarpsborgs 1000-årsjubileum*. (ännu opublicerat manuskript)

Litteratur:

Bakken, Erling (2009) *Historien om Olavsmonumentet 2016*. Sarpsborg kommune.

Bengtsson, Jesper (2011). *Vägen till fred*. SSU, Stockholm.

Dagen 12/4 2014; 29/7 2016.

Delmonte, Francesco (2012). *The Oslo Peace Process*. Tesi di laurea. Masterthesis International Relations. International comparative relations. University Ca' Foscari Venice, Italy.

Folda, Jaroslav (1995). *The art of the crusaders in the Holy Land 1098-1187*. Cambr. Univ. Press .

Folda, Jaroslav (2009). *Crusader Art: the art of Crusaders in the Holy Land 1099-1291*.

Folda, Jaroslav (2015). "Twelfth century pilgrimage art in Bethlehem and Jerusalem: Points of contact

between Europe and the Crusader Kingdom”. (s 1-14) *Romanesque in the Mediterranean*.

Hupe, Jan & Sandvik, Terje (2016). Sarpsborg 1016-2016.

Keshman, Anastasia (2013). “Crusader Walls Mosaics in the Holy Land. Gustav Kühnel’s Work in the Church of The Nativity in Bethlehem”. Sid 257-270. *Arte Medievale* IV serie Anno III. Sapienza univ. di Roma.

Kjaer, Hans(1932). *St.Knud og St.Olaf in Bethlehem*. Nord.Tidskr. f. Vet. och kultur.

Kühnel, Bianca (1994) *Crusader art in the twelfth century*. Berlin 1994.

Kühnel, Gustav (1988). *Wall-painting in the Latin kingdom of Jerusalem*. Frankfurter forschungen zur Kunst Vol 14. Berlin 1988. (sid 116-120 S.Olav column and the nordic pilgrims)

Lidén, Anne (1999) *Olav den helige in medeltida bildkonst. Legendmotiv och attribut* (Saint Olav in Medieval Pictorial Art. Legendary motifs and Attributes). Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets

Akademien. Monographs. Stockholm. (Pl 1, Fig 4 , pp 18-21, 50-53: Pelarbilden i Bethlehem, 266-268:Stiftarbilden i Betlehem)

Martin, Therese Ed. (2012). *Reassessing the Roles of Women as Makers of Medieval Art and Architecture*. Vol 1-2. Brill Leiden.

Nybo- Rasmussen, J mfl. (1986) *Sankt Knud Konge*. Köbenhavn

Olav i verden. Tor Viskum Red. Bilag till Sarpsborg arbeiderblad Tisdag 14 juni 2016.

Pentz, Peter (1986). ”Knud konge igen”. (s. 1-9) *Iconografisk post (ICO)* 1986:1.

Sarpsborg Arbeiderblad 30/11, 25/12 2013; 5/9,18/10 2014; 5/12 2015; 19/7, 28/7 2016.

Sarpsborg 1000 år 1016-2016. Forslag fra faggruppene til Jubileumskomiteen. Sarpsborg kommune 2011.

Veien til et jubileum. (2007-2016) Forprosjekt. Sarpsborg kommune. 2009.

Författaren Wolfgang Schorlau skärskådar det tyska samhället i sina kriminalromaner

AV JAN-OLOF ERLANDSSON

Wolfgang Schorlau är en tysk samhällskritisk författare, vars djuplodande kriminalromaner ännu väntar på att översättas till svenska. Schorlau föddes 1951 i staden Idar-Oberstein i förbundsstaten Rheinland-Pfalz i dåvarande Västtyskland. Under 60-talets tyska studentrörelse kom han i kontakt med Karl Marx verk och i likhet med så många av sina generationskamrater radikaliserades han och intog en samhällskritisk hållning. Han arbetade länge som företagsledare inom It-branschen till dess han i femtioårsåldern kunde ta steget över att helt leva på sin penna. Han har publicerat ett femtontal böcker och är idag bosatt i Stuttgart i Baden-Württemberg. Jan-Olof Erlandsson presenterar här några av hans uppmärksammade kriminalromaner.

Den 1 april 1991 sköts Detlef Karsten Rohwedder till döds med ett enda skott från 70 meters avstånd. Skottet avlossades med ett gevär av en typ som används inom Nato från en kolonitradgård vid Rohwedders bostad. En trädgårdsstol, som skytten suttit på, återfanns på platsen men mordet har aldrig klarats upp.

Socialdemokraten Rohwedder var en erfaren företagsledare, som av Helmut Kohl efter *der Wende* (Östtysklands sammanslagning med Västtyskland) fått i uppdrag att leda arbetet med att ta hand om de östtyska företag som slagits samman i *Treuhandgesellschaft* (ung. ”förvaltningsbolag”).

I österrikiska Matri hade arbetare efter Andra världskriget i en tom fabrikslokal själva startat ett företag och med stor möda lyckats få det att blomstra. Vid Innsbrucks universitet hade man studerat detta och Rohwedder hade intresserat sig för resultatet. Rohwed-

ders tanke var att ett antal av de östtyska företagen borde kunna drivas vidare på liknande sätt och att de flesta anställda därigenom skulle kunna få behålla sina arbeten.

Den idén var de västtyska företagsledarna mindre förtjusta i utan så snarare fram mot att kunna lägga beslag på sina fattigare kollegors verksamheter i det forna DDR. Även bland de övriga i den grupp Rohwedder ledde fanns de som inte delade hans uppfattning, och efter hans död övertogs ledningen för *Treuhandgesellschaft* av Birgit Breuel, som drev en annan linje och de östtyska företagen såldes ut.

Sex veckor efter Rohwedders död störtade ett Air Laudaplan i djungeln strax efter start från Bangkoks flygplats. Ombord på planet fanns den professor som på Innsbrucks universitet hade studerat företaget i Matri och som hade inspirerat Rohwedder. Haverikommissionen kom fram till att en motor saboterats så att den efter start reverserade, det vill säga vände motorns jetström i bromsande riktning. Den utredning som företogs lyckades inte spåra de skyldiga till sabotaget.

Den tyske deckarförfattaren Wolfgang Schorlau gör detta till ett fall för den tidigare BKA-kommissarien (Bundeskriminalamt) Georg Dengler i sin första bok *Die blaue Liste* (2003). Schorlau, som är född 1951, var tidigare chef för ett It-företag och började skriva skönlitterärt först i 50-årsåldern. Schorlau hade faktiskt träffat Rohwedder, då de båda hade suttit på podiet vid ett It-arrangemang. Författaren skriver i ett efterord att Rohwedder till skillnad från övriga på podiet var uppmärksam, humoristisk, slagfärdig och socialt engagerad.

Tio år efter mordet pekades RAF-medlemmen Wolfgang Grams ut som skytten, vilken själv dog i en "kaotisk"

polisjakt i Bad Kleinen i juni 1993. Schorlau skriver i ett efterord till romanen:

"Om det nu var RAF så kan man, förutom den ilska man känner över detta fega mord, undra över mördarens o-måttliga dumhet, då denne uppenbarligen inte hade klart för sig vem eller vad som tjänade på dådet."

Hittills finns 8 böcker med Georg Dengler och den senaste heter *Die Schutzende Hand* (2015).

Från 1990 till 2015 har högerextrema personer och/eller grupper mördat 178 personer i Tyskland. Flertalet av offren hade sitt ursprung i andra länder, framför allt i Turkiet men även en kvinnlig polis har skjutits till döds och en av hennes manliga kollegor sårats svårt.

Den 4 november 2011 klockan 09:15 rånades Wartburgsparkasse i Eisenach på 72 000 euro och ett vittne såg rånarna försvinna i en husbil. Samma husbil iaktogs klockan 12:00 av två vanliga poliser som, när de närmade sig husbilen, uppfattade att de blev beskjutna. De noterade tre skott varpå bilen började brinna. Men var det verkligen så som utredningen påstod att de två i bilen först sköt mot poliserna och sedan beslöt sig för att skjuta sig själva och sätta eld på bilen? Allt inom loppet av 20 sekunder?

Inte bara den fiktive romanhjälten Georg Dengler tyckte det hela var märkligt utan även veckomagasinet *Stern* ifrågasatte händelseförloppet. Boken blir nästan en dokumentär skildring, då den innehåller omfattande utdrag ur polisprotokoll och obduktionsresultat samt foton från brottsplatsen och av husbilen.

I romanen kontakter Georg Dengler sin tidigare chef och lärare för att få lite hjälp på traven:

Schweikert stod framåtböjd. Med höger hand stödde han sig på en käpp. Det var en elegant käpp i svart trä med en knopp av silver men Dengler hade inte kunnat föreställa sig Schweikert med käpp. Han kände honom bara som en livaktig och snabbtänkt chef med kvicka rörelser. Nu var han en gammal man och när Dengler stod framför honom såg han i Schweikerts ansiktsdrag redan den bittra, oundvikliga ålderdomen bakom det vänliga skrattet. Fortfarande bar han dock de stora mörka glasögonen, som var hans kännetecken vid BKA. Och ännu hade han ett kraftigt hår men nu grått eller nästan vitt och precis som förr var det för långt i nacken så att det låg över skjortkragen med någon centimeter.

— — — —

Han tittade på Dengler genom sina stora glasögon.

–Jag förmodar att det inte är fråga om en artighetsvisit hos en gammal kriminalkommissarie.

En servitris kom fram, Dengler beställde och lutade sig bakåt och sa:

–Det är riktigt, jag har en gammal räkning att göra upp. En mycket gammal räkning, som ni säkert erinrar er.

–Jaså, svarade Schweikert och rynkade pannan.

–Harry Nopper, sa Dengler.

Tystnad.

Servitrisen kom in med två koppar iskaffe och Dr. Schweikert tog skeden och rörde eftertänksamt.

–Ni är en märkvärdig man Dengler, sa Schweikert efter en stund. Ni hänger efter otrogna hustrur i Stuttgart och nu ger ni er

in på ett fall som varje kriminalchef skulle dra sig för.

–Ofta är fruarna till och med trogna.

–Harry Nopper, vår vän från Verfassungsschutz [1]. Det har stått klart för mig att ni någon gång skulle ta er an honom och nu är det alltså dags. Berätta!

Och Dengler berättade. Han berättade om den obekanta uppdragsgivaren, han berättade om motsägelserna i det påstådda självmorden av Uwe Mundlos och Uwe Böhnhardt, som han funnit i akterna, och han berättade för sin förre chef om de båda patronhylsorna för vilka det inte fanns någon förklaring.

–Jag vet inte hur det verkligen gick till i Eisenach-Stregda. Inte ännu. Men det var inte så som allmänheten hittills trott.

[Alla översättningar av mig; JOE].

Med de båda Uwes död och fängslandet av deras kvinnliga medhjälpare Beate Zschäpe ansåg sig polisen ha funnit de skyldiga till många av morderna på ”icke-tyskar” samt mordet på polisen Michele Kiesewetter, då hennes revolver återfanns i husbilen tillsammans med en avsevärd vapenarsenal. Men om det nu förhöll sig så – varför skulle två kriminella, som redan har så många liv på sitt samvete, tveka om att skjuta två poliser och istället begå självmord?

Det är en spännande men också skrämmande läsning om Tyskland av idag.

Schorlau låter sin ”Privatermittler” Dengler ta sig an högst aktuella samhällsfrågor. Romanen *Fremde Wasser* handlar om utförsäljningen av de tyska vatten- och avloppssystemen och i efterordet säger Schorlau: ”Personerna i denna bok är påhittade. De underliggande sakförhållandena är inte det. I denna ’Krimi’ är fördömt lite påhittat.”

År 2011 publicerades *Die Letzte Flucht* som handlar om läkemedelsindustrin i Tyskland, där 50 procent av läkarna tar emot ersättning från företagen. Vissa läkare tjänar på detta miljoner varje år.

I samtliga böcker hänvisar Schorlau till personer som hjälpt till med undersökningar och till författare och böcker som behandlar de ämnen han tar upp. Han har även fått tips från poliser och till och med från källor inom *Verfassungsschutz*. Det senare gäller till exempel romanen *Das Münchenkomplott* från (2009).

Attentatet vid oktoberfesten i München den 26 september 1980 var det allvarligaste bombattentatet i Tyskland efter Andra världskriget. Tretton människor dog och fler än 200 skadades av vilka 68 svårt. En del blev stympade och andra fick men för livet. Detta var objektiva fakta. Men framför allt var det märkligt att denna massaker trots sin omfattning i allmänhetens medvetande inte tycks lika närvarande som andra attentat. Och ändå hade dessa attentat riktat in sig på enstaka individer såsom mordet på Schleyer och Buback, liksom attentaten mot Herrhausen eller Ponto [2]. När det gäller Münchenattentatet gjorde filmaren Heinrich Breloer ingen dokumentär i flera delar. Medierna framhöll inte längre minnet av detta blodsdåd som de annars har gjort med förbrytarna vid RAF-dåden. Schorlaus romanfigur Dengler vet inte varför det förhåller sig så, men det är slående. Det största brottet i Förbundsrepubliken Tysklands historia försvann nästan obemärkt från offentlighetens medvetande och minne.

Den som placerade bomben i en papperskorg av metall hette Gundolf Köhler och omkom själv då bomben detonerade för tidigt. Han hade anknytning till den högerradikala kampgruppen "Hoffmann", men polisutredningen kom fram till att Köhler var

ensam förövare trots att vittnen på platsen sett honom tillsammans med andra före dådet. Dessutom var Köhler student med små inkomster och framställningen av bomben var både komplicerad och dyr. Åren innan hade flera dåd utförts i Italien och där CIA-Nato har utpekats som delaktiga i flera utredningar. Om Natos hemliga verksamhet i Europa har bland andra den schweiziska historikern Daniele Ganser skrivit en bok, som just kommit på svenska, (D Ganser & M Deland, *Natos hemliga arméer: Operation Gladio och terrorismen i Västeuropa*; övers. Stefan Lindgren, Karneval förlag 2016). Representanter för offren har krävt nya utredningar om Münchenattentatet.

Georg Dengler bor i Bohnenviertel i Stuttgart, där han på bistron Basta träffar sina vänner och grannar. Till dessa hör den fingerfärdiga Olga och Mario som driver krogen St. Amour i sitt hem och där det tillagas de mest utsökta italienska rätter. Den krogen finns i verkligheten och ägaren, Mario Ohno, driver den ihop med sin hustru Anna. Schorlau har varit en flitig gäst och skrev in Mario i sina böcker men efter ett tag förklarade Schorlau att han avsåg att ta livet av Mario i sin nästa bok. Marios hustru Anna klargjorde då att det var det inte tal om och alltså lever St. Amour och Mario kvar i böckerna. Den som vill besöka St. Amour hittar adressen och även en filmsnutt om krogen på Schorlaus hemsida, www.schorlau.com.

När Olga fick syn på Georg vinkade hon åt honom. Med en triumferande gest sträckte hon högerhanden i luften. Hon trängde sig förbi de båda männen, som satt bredvid henne, och kom strålande fram till honom.

–Georg titta!

Hon fäktade med högra handen framför hans ansikte och rörde på varje enskilt finger.

–Nu är allt som det ska igen! jublade hon försiktigt. Georg tog hennes hand i sin och betraktade den. Hennes pekfinger var precis lika långt som ringfingret.

Medan Olga var liten flicka hade en farbror till henne låtit sträcka ut hennes pekfinger. Millimeter för millimeter hade det spänts och sträckts ut till det var lika långt som det behövde vara för att bli lika långt som ringfingret. Dessa två och en halv centimeter innebar en avgörande fördel när hon tillsammans med andra barn skickades iväg till större städer på stöldräder. En plånbok plockades betydligt lättare ur en innerficka på en kavaj med två lika långa fingrar jämfört ett normalt pekfinger. Olga blev de rumänska barntjuvarnas stjärna.

Ingen av Schorlaus böcker är översatt till svenska men i den flod av deckare som översvämmar bokdiskarna känns hans böcker mer angelägna än de flesta. Förhoppningsvis tar sig något förlag an detta.

NOTER

[1] *Verfassungsschutz* är en av Tysklands tre underrättelsetjänster.

[2] Juristen **Siegfried Buback** var riksåklagare vid Bundesgerichtshof i Karlsruhe, dåvarande Västtysklands Högsta domstol, (numera Tysklands Högsta domstol). Buback, i vars uppgifter ingick att lagföra terrororganisationer som RAF, sköts i april 1977 ihjäl på väg till arbetet. Den tidigare RAF-

terroristen Peter-Jürgen Boock har utpekats Stefan Wisniewski, en annan medlem av RAF, som mördaren.

Hanns Martin Schleyer, som var chef för den västtyska Arbetsgivarföreningen, kidnappades i september 1977 i Köln av Baader-Meinhofligan. Ligan krävde att de till långa fängelsestraff dömda terroristerna Andreas Baader, Jan-Carl Raspe och Gudrun Ensslin skulle frigges, vilket den socialdemokratiske förbundskanslern Helmut Schmidt vägrade att gå med på. I oktober samma år påträffades Schleyers döda kropp i en övergiven bil i Mulhouse i Alsace. Schleyer hade redan före kriget varit medlem i såväl nazistpartiet som SS och under kriget i egenskap av SS-funktionär verkat i Prag i det av Tyskland ockuperade Tjeckoslovakien. Efter kriget var han internerad i tre år i Baden men gjorde efter sin frigivning en rask karriär inom den tyska industrivärlden. Blev 1970 medlem i CDU och gjorde sig känd genom sin hårdföra hållning i arbetsmarknadskonflikter.

Jürgen Ponto var styrelseordförande för Dresdner Bank när han mördades i sitt hem i Frankfurt am Main av tre medlemmar av RAF i juli 1977. Den ovan nämnde Peter-Jürgen Boock väntade i en flyktbil på gatan.

Alfred Herrhausen, som var chef för Deutsche Bank, omkom när hans bil sprängdes i luften i Bad Homburg norr om Frankfurt am Main i november 1989. RAF tog på sig attentatet.

Den oppositionella teaterns röst på Söder i Stockholm

AV JAN KÄLL

Jan Käll, dramatiker och jurist på utbildningsdepartementet, har i många år varit en av Teater Tribunalens textförfattare. Nästa alltid i samarbete med regissören Richard Turpin. Här skisserar Käll kortfattat den ideologiska bakgrunden till teatern och den repertoar, som kommit att känneteckna den. Scenen VID DOMSTOLEN nedan är hämtad ur det Brecht-inspirerade kollaget *Vår tids fruktan och elände*, som uppfördes på Tribunalen under augusti och september 2016.

Första gången jag hörde talas om Teater Tribunalen var genom ett tevereportage i kulturmagasinet Nike. Det var 1995. Det var samma år som teatern bildades. Tevereportaget gjordes i samband med repetitionerna av teaterns första uppsättning, Jean-Paul Sartres "Fångarna i Altona". Jag var 25 år gammal och hade nyligen debuterat som dramatiker. När jag hörde de tre skådespelarna Henrik Dahl, Lars Söderman och Richard Turpin tala om sina ambitioner med politisk teater insåg jag att det var det här jag gått och väntat på. De berättade att ett av de avgörande skälen till att de bildat teatern var avsaknaden av politisk teater i Sverige och att det alltså fanns en lucka att fylla. Men även viljan att själva få bestämma vilken teater de som skådespelare skulle producera var en viktig drivkraft. Ambitionen var att skildra och ta ställning till den egna samtidens stora politiska frågor. Teatern skulle vara agitatorisk och uttalat socialistisk.

Jag tog kontakt med dem. Lämpligt nog kunde jag, eftersom jag vid tidpunkten arbetade på Folket i Bild/Kulturfront, göra det under förevändningen att jag som journalist ville skriva en artikel om dem.

Jag gick och såg Sartreuppsättningen och bestämde sedan en tid för att göra en intervju med två av gruppens medlemmar, Henrik Dahl och Richard Turpin. Det jag huvudsakligen minns av intervjun var att vi kedjerökte cigaretter och att jag skrev en artikel där jag försökte väva samman mina intryck av uppsättningen med intervjun. Artikeln blev dock aldrig tryckt och har sedan länge gått förlorad.

Året därpå fick jag en pjäs uppförd på Allan Edwalls Teater Brunnsgatan Fyra. Pjäsen, som hade titeln Onda aningar, fick sedan tillfälle att gästspela på Dramaten. Först skulle den dock provspelas för delar av ledningen på

den lilla scenen Lejonkulan. Då bjöd jag in Henrik och Richard och den dåvarande producenten Mimmi Spång. Dels för att jag ville att de skulle se pjäsen, dels för att skådespelarna inte skulle behöva spela för bara de tre personer som representerade Dramatens ledning. Jag tror det till stor del var Henriks, Richards och Mimmis högljudda uppskattning av föreställningen som gjorde att pjäsen sedan fick gästspela på Dramaten.

Den tappre soldaten Svejk i terrorkrigens tidevarv av Jan Käll (manus) och Richard Turpin (regi) uppfördes hösten 2009 på Teater Tribunalen. Affisch av Mattias Broberg, foto Markus Gårder.

Efter det började vi diskutera om att göra något tillsammans på Teater Tribunalen. Då hade de ytterligare två föreställningar bakom sig, Peter Weiss "Nya Processen" och Bernard-Marie Koltès "Roberto Zucco". Den senare var teaterns första stora kritikerframgång. Våra diskussioner om samarbete

resulterade sedermera i pjäsen "Som Landet Ligger", som blev grundligt utskälld i pressen. Samma år iscensatte teatern även den unge makedoniske dramatiker Dejan Dukovskis "Krutdurken" samt den tidiga Shakespeare-pjäsen "Edmund Ironside".

Den första publikframgången kom 1998 med uppsättningen av August Strindbergs "Lilla katekes för underklassen". Richard, Henrik och jag hade bearbetat Strindbergs text för scenen. Vi hade även sprängt in den lilla satiriska pjäsen *Höstslask*, som vi hittat i en av volymerna av Tryckt och otryckt. Publiktrycket blev så hårt att vi till slut var tvungna att neka folk att köpa biljetter.

Samma år gjorde teatern också en uppsättning av Strindbergs "Karl XII" samt sin första Brecht-pjäsa, "Heliga Johanna från slakthusen". Den skulle två år senare följas av ännu en Brecht-pjäsa, "Åtgärden".

Överlag har Bertolt Brechts idéer och teatersyn haft ett avgörande inflytande på teaterns verksamhet. Det märks också tydligt i teaterns senaste uppsättning, "Vår tids fruktan och elände", som i både titel och form parafraserar Brechts "Tredje rikets fruktan och elände". Det är från den föreställningen nedanstående scen är hämtad.

Teatern har numera funnits i dryga tjugo år. Den har, som man säger, blivit en institution. Scenen finns alltjämt, där den ursprungligen etablerade sig, i den gamla porrbyn Lidos lokaler på Hornsgatan 92 i Stockholm. Det har blivit en lång rad uppsättningar genom åren och dessutom en egen återkommande årlig teaterfestival.

Sex. Våld. Blod. Äckel av Alfian Bin Sa'at (manus) och Richard Turpin

(regi) uppfördes hösten 2006 på Teater

Även om givetvis under en lång verksamhet olika viljor emellanåt drivit teatern i delvis olika riktningar har den grundläggande ambitionen om en agitatorisk och socialistisk teater bestått. Numera är den till och med inskriven i ändamålsparagrafen i teaterns stadgar. Om vissa får som de vill kommer där också att stå att teatern ska vara folklig.

För närvarande planerar teatern för att under 2017 iscensätta Brechts dramatisering av Gorkijs roman "Modern".

VID DOMSTOLEN

En scen av Jan Käll

Sofia Berg-Böhm i rollen som Eva i Teater Tribunalens uppsättning av Vår tids fruktan och elände hösten 2016. I bakgrunden från vänster Tiril Wishman Eeg-Henriksen, Jan Ärfström och Henrik Dahl. Foto: Elias Lindén.

Scenen utgörs av en förhandlingssal. Bakom skranket sitter rättens ORDFÖRANDE samt NÄMNDEMAN 1 och 2. Nedanför, till vänster om domarskranket, sitter en ensam medelålders kvinna, EVA. Plat-sen mitt emot, på andra sidan skranket, står tom.

ORDFÖRANDE (till kvinnan):

Det är Eva Olsson förstår jag?

EVA:

Ja.

ORDFÖRANDE:

Välkommen till förvaltningsrätten.

EVA:

Tack.

ORDFÖRANDE:

Mitt namn är Karl Gustavsson och jag är rättens ordförande. Tillsammans här med mig sitter två nämndemän. Egentligen ska det vara tre nämndemän. Och det var det också, precis innan vi ropade på målet, men sen så blev hon, den tredje, dålig och var tvungen att gå hem. Men rätten har ändå gjort bedömningen att vi kan genomföra förhandlingen eftersom vi hade påbörjat handläggningen av målet. Nämndemannen som blev dålig var nämligen närvarande under föredragningen. Och i och med att vi hade påbörjat målet så är domstolen – enligt gällande regler – domför med bara två nämndemän.

EVA:

Jaha...

ORDFÖRANDE:

Men med det sagt kan vi väl ta och börja förhandlingen.

EVA:

Men... Ska inte... Ska inte Försäkringskassan vara med?

ORDFÖRANDE:

Försäkringskassan kommer att vara med per telefon.

EVA:

Per telefon?

ORDFÖRANDE:

Ja.

EVA:

Jag trodde jag skulle få träffa handläggaren. Det var därför jag begärde den här förhandlingen...

ORDFÖRANDE:

Någon sån rätt finns inte. Du får hålla till godo med den tjänsteman som kassan skickar. Det är en representant för myndigheten, det är det som är det viktiga. Vederbörande har givetvis satt sig in i ärendet.

Det är tyst i salen medan Ordföranden ringer upp Försäkringskassan.

ORDFÖRANDE (i telefon):

Hallå. Är det Monica Johansson på Försäkringskassan? Jag ringer från förvaltningsrätten. Du ska delta i en förhandling här idag. Om du hänger kvar så ska jag koppla upp dig på högtalaranläggningen. (Trycker på skärmen framför sig) Hör du mig?

EN RÖST (ur högtalarsystemet):

Jag hör dig.

ORDFÖRANDEN:

Mitt namn är Karl Gustavsson och jag är rättens ordförande. Tillsammans med mig här i salen sitter två nämndemän och så Eva Olsson, som är klagande i målet. Som du säkert vet ska det egentligen vara tre nämndemän, men en av nämndemännen fick förhinder efter att vi föredragit målet inför dagens förhandling. Men i och med att vi påbörjat handläggningen är rätten domför även med två nämndemän. Dåså. Då kan vi börja. Skälet till att vi sitter här idag är alltså att Eva Olsson har överklagat ett beslut från Försäkringskassan att inte bevilja henne sjukpenning från och med den 6 juni förra året. Då får jag be Eva Olsson att framställa sitt yrkande.

EVA:

Ja det var ju helt fel att dom nekade mig sjukpenning...

ORDFÖRANDEN (avbryter):

Nej, jag vill höra ditt yrkande. Det där är sakframställning.

EVA:

Va?

ORDFÖRANDEN:

Jag vill veta på vilket sätt du vill att Försäkringskassans beslut ska ändras.

EVA:

Ja... Jag vill ju ha sjukpenning...

ORDFÖRANDEN:

Du vill att Försäkringskassans beslut ska ändras på så sätt att du tillerkänns sjukpenning?

EVA:

Ja...

ORDFÖRANDEN:

Tack.

EVA:

Ska jag berätta varför?

ORDFÖRANDEN:

Inte nu. Vi återkommer till det. Först ska vi höra vad Försäkringskassan har för inställning.

RÖSTEN:

Försäkringskassan anser att överklagandet ska avslås.

ORDFÖRANDEN:

Tack. Då får jag be Eva Olsson att utveckla grunderna för sitt överklagande.

EVA:

Va?

ORDFÖRANDEN:

Du ska berätta för rätten varför Försäkringskassans beslut ska ändras.

EVA:

Jo alltså... Det var för fem år sen jag blev sjuk. Först fick jag panikattacker och sen så kom dom här smärtorna som vandrar runt i kroppen. Innan dess hade jag nästan aldrig varit sjuk en enda dag. Men det blev bara värre

och värre. Till slut kunde jag inte ens hålla i en stekspade utan att få ont...

ORDFÖRANDEN:

Ursäkta, jag vet inte om jag sa det inledningsvis, men rätten har tagit del av alla handlingar i målet. Rätten känner alltså till dina diagnoser och dom besvär som redovisas i dom medicinska underlagen. Så det finns ingen anledning att gå igenom dom här. Det du ska göra är att berätta för rätten *varför* Försäkringskassans beslut är felaktigt.

EVA:

Va?

ORDFÖRANDEN:

Du ska förklara för rätten hur det kommer sig att du inte kan utföra ett på arbetsmarknaden normalt förekommande arbete.

EVA:

Va?

ORDFÖRANDEN:

Vad är det som är så svårt att förstå?

EVA:

Vad betyder det? Normalt förekommande arbete...

ORDFÖRANDEN:

Precis vad det låter som. Ett arbete som är normalt förekommande på arbetsmarknaden. Det innebär i stort sett alla arbeten, förutom skyddade anställningar på Samhall och liknande.

EVA:

Men jag kan inte arbeta. Det har jag försökt förklara hur många gånger som helst för Försäkringskassan... Som jag sa så började det för ungefär fem år sen...

ORDFÖRANDEN:

Återigen: din sjukhistorik är rätten bekant med. Den behöver du inte gå igenom. Vi kanske ska göra så att vi låter Försäkringskassan utveckla sin ståndpunkt och så återkommer vi till dig sen. Då blir det kanske enklare för dig, om du kan utgå från vad Försäkringskassan säger. Ska vi göra så?

EVA:

Ja...

ORDFÖRANDEN:

Varsågod Försäkringskassan.

RÖSTEN:

Försäkringskassan har inte så mycket att tillägga utöver vad som framgår av det överklagade beslutet. Det är Försäkringskassan uppfattning att det inte av dom medicinska underlagen framgår att Eva Olsson inte skulle klara av ett lättare arbete som inte innebär fysisk påfrestning och alltför mycket stress. Enligt Försäkringskassans uppfattning är sådana arbeten normalt förekommande på arbetsmarknaden. Mot den bakgrunden anser Försäkringskassan att Eva Olsson inte gjort sannolikt att hon är berättigad till sjukpenning. Tack.

ORDFÖRANDEN:

Tack. Då lämnar jag åter ordet till Eva Olsson. Nu får du berätta på vilket sätt din sjukdom gör att du inte kan arbeta.

EVA:

Att arbeta i ett skolkök är ett tungt arbete. Och jag hade arbetat i skolkök i tjugo år när jag började få mina besvär...

ORDFÖRANDEN:

Ursäkta mig, nu är det inte mot arbetet i skolbespisning som din arbetsförmåga ska bedömas. Det arbetet har du ju inte längre. Du arbetslös. Så det du ska förklara för rätten är varför du inte kan utföra något arbete överhuvudtaget.

EVA:

Men vad skulle jag kunna arbeta med, så som jag mår?

ORDFÖRANDEN:

Ja – skulle du till exempel inte kunna utföra ett lättare kontorsarbete?

EVA:

Jag har aldrig haft något kontorsarbete. Jag kan inte sådant...

ORDFÖRANDEN:

Det får rätten vid sin bedömning inte ta någon hänsyn till. Rätten får vare sig ta några sociala, utbildningsmässiga eller arbetsmarknadsmässiga hänsyn.

EVA:

Vad betyder det?

ORDFÖRANDEN:

Att rätten inte får ta hänsyn till vilka arbeten du kan få utan endast till vilka arbeten du skulle kunna utföra.

EVA:

Ska jag bedömas mot arbeten jag inte kan få?

ORDFÖRANDEN:

Som sagt: din arbetsförmåga ska bedömas mot alla på arbetsmarknaden normalt förekommande arbeten.

EVA:

Men jag kan ju inte få något kontorsjobb!

ORDFÖRANDEN:

Som sagt: det får domstolen inte ta någon hänsyn till vid sin bedömning.

EVA:

Men... Vad ska jag säga då? För att få rätt... Ni skulle bara veta hur jag haft det... Först gick min man ifrån mig. Och jag stod där ensam med tre små barn. Och på jobbet blev det bara värre och värre. Det blev mer och mer stress eftersom dom hela tiden skar ner på personalen och vi skulle hela tiden göra mer på mindre tid... Till slut blev det ett sådant varv inombords med stressen och att sköta jobbet och hinna med barnen och... Och nu har jag inte fått någon ersättning från Försäkringskassan på ett helt år... Jag... Jag håller på att gå under...

ORDFÖRANDEN:

Som sagt: rätten får inte ta några sociala hänsyn vid bedömningen av din rätt till sjukpenning.

EVA (börjar gråta tyst):

Nämndeman 1 reser sig och går fram och ställer en förpackning näsdukar på bänken framför Eva.

Eva nickar till tack och tar en näsduk och stryker tårarna ur ögonen. Sedan snyter hon sig.

ORDFÖRANDEN:

Är det något ytterligare du vill tillägga?

EVA:

Jag vet inte vad det skulle vara...

ORDFÖRANDEN:

Försäkringskassan?

RÖSTEN:

Nej.

ORDFÖRANDEN:

Då tror jag vi tar och avslutar den här förhandlingen. Dom kommer att meddelas så fort som möjligt, men senast om fyra veckor. Jag får tacka er för att ni medverkade här idag.

EVA:

Var det allt?

ORDFÖRANDEN:

Ja.

Eva Olsson reser sig och tar väskan som hon ställt på stolen bredvid sig.

EVA:

Ja tack då.

ORDFÖRANDEN:

Tack.

Eva Olsson går. Ordföranden väntar tills dörren gått igen bakom henne.

Sedan vänder han sig till nämndemännen.

ORDFÖRANDEN:

Ja det är väl inte så mycket att orda om. Dom aktivitetsbegränsningar som beskrivs i Eva Olssons medicinska underlag är vaga. Det står i stort sett bara att hon är för sjuk för att arbeta. Och några nya uppgifter har inte tillförts målet här idag. Mot den bakgrunden är det min uppfattning att Eva Olsson inte uppfyller förutsättningarna för att vara berättigad till sjukpenning och hennes överklagande ska därför avslås.

NÄMNDEMAN 1:

Nja – jag vet inte. Hon har det nog inte så lätt.

ORDFÖRANDEN:

Nej det har hon nog inte. Men lagen ser ut som den gör. Det är inte mycket vi kan göra.

NÄMNDEMAN 1:

Nja –

ORDFÖRANDEN:

Vadå?

NÄMNDEMAN 1:

Det kanske ändå vore rätt att bifalla hennes överklagande.

NÄMNDEMAN 2:

Det ligger något i vad du säger.

ORDFÖRANDEN:

Vänta lite nu...

NÄMNDEMAN 1:

Man förstår ju hur det gått till. Hon har insett att hon aldrig kommer att få det bättre. Hon har insett att resten av hennes liv kommer att se ut på samma sätt. Ett evigt vändande på slantarna. Ett evigt försakande. Då kommer grämlsen. Och sen kommer smärtorna. Det är inte så svårt att förstå.

ORDFÖRANDEN:

Jag vill påminna er om att socialförsäringen inte är till för att kompensera för dåliga livsval...

NÄMNDEMAN 2:

Varför säger du så? Det är cyniskt tycker jag. Våra röster är väl lika mycket värda som din? Vi ingår väl också i rätten?

ORDFÖRANDEN:

Ja... visst, men...

NÄMNDEMAN 2:

Då ska du väl inte tala om för oss hur vi ska rösta? Meningen är väl ändå att vi ska följa vårt samvete.

ORDFÖRANDEN:

Ni ska följa lagen. För övrigt talar jag inte om för er hur ni ska rösta. Jag resonerar! Men reglerna ser trots allt ut som dom gör. Vi ska bedöma om det mot bakgrund av dom besvär som beskrivs i dom medicinska underlagen framstår som sannolikt att Eva Olsson inte skulle klara av något enda på arbetsmarknaden normalt förekommande arbete. För det är vad som krävs, om hon ska vara berättigad till sjukpenning...

NÄMNDEMAN 2:

Men det där är ju bara ord.

ORDFÖRANDEN:

Det är lagens ord!...

NÄMNDEMAN 1:

Det är bara ord. Så är det. I slutändan handlar det bara om vad vi tycker. Och sen motiverar vi det efter vad som står i lagtexten.

ORDFÖRANDEN:

Jag får be er att tänka på...

NÄMNDEMAN 1:

Så är det. Det vet du lika väl som jag. I slutändan handlar det om att staten tycker att sjukförsäkringen kostar för mycket pengar.

ORDFÖRANDEN:

Jaha... Jaja! Så ni tänker alltså rösta för bifall till överklagandet. Jaja! Det kan jag naturligtvis inte ha några synpunkter på... Men jag kommer inte att falla till föga och rösta med er. Jag tänker skriva mig skiljaktig, det ska ni ha klart för er! Och sen kommer Försäkringskassan att överklaga till kammarrätten. Och ni kan ju föreställa er vad kammarrättsråden kommer att anse om ert domslut. Det blir ändring med vändande post. Kammarrätten upphäver domen och fastställer Försäkringskassans beslut.

NÄMNDEMAN 1:

Det kan vi nog leva med.

NÄMNDEMAN 2:

Ja det kan vi nog.

ORDFÖRANDEN:

Jaså? Så modigt av er. Men det enda ni åstadkommer med en sån dom är att ni ger den där stackars kvinnan falska förhoppningar! Ni låtsas att ni står på hennes sida, fast lagen egentligen förhindrar det. Ni inbillar henne att hon vunnit en seger. Men om tre månader, när kammarrätten ändrar domen, inser hon att hon inte gjort det. Och någon sjukpenning under tiden får hon inte heller.

NÄMNDEMAN 2:

Men vad ska hon ta sig till? Vad ska hon leva på?

ORDFÖRANDEN:

Det är inte domstolens problem. Det är andra instanser som ska hantera det.

NÄMNDEMAN 2:

Men om dom andra instanserna inte tar det ansvaret? För det gör dom inte!

ORDFÖRANDEN:

Det kan domstolen inte ta någon hänsyn till. Domstolens arbete skulle bli omöjligt om den var tvungen att beakta alla effekter av sina beslut. Då skulle domstolarna inte kunna döma av ett enda mål. Rättssystemet skulle braka samman.

NÄMNDEMAN 2:

Men det känns inte alls bra. Det är som att sparka på en som redan ligger.

NÄMNDEMAN 1:

Det känns åt helvete fel.

ORDFÖRANDEN:

Ni får rösta så som ni finner riktigt i enlighet med gällande lagstiftning.

Tystnad.

NÄMNDEMAN 1:

Men det är en förbannat sträng lagstiftning, det måste du hålla med om.

ORDFÖRANDEN:

Det håller jag med om.

NÄMNDEMAN 2:

Människor kommer i kläm.

NÄMNDEMAN 1:

Bara för att staten vill spara pengar.

ORDFÖRANDEN:

Kostnaderna för socialförsäkringen skenade. Man ansåg sig tvungen att göra något. Men vill man åstadkomma en förändring av lagen så är det en politisk fråga. Då får man försöka driva frågan till riksdagen.

NÄMNDEMAN 1 (skrattar till):

Ja det är ju inte det lättaste.

ORDFÖRANDEN:

Nej. Men det är så systemet fungerar.

Tystnad.

NÄMNDEMAN 1:

Tragiskt är det i alla fall.

NÄMNDEMAN 2:

Usch ja, det är det.

ORDFÖRANDEN:

Så vad anser ni? Hur ska ni rösta?

NÄMNDEMAN 1:

Ja det är ingen lätt bedömning. Det är det sannerligen inte. Men det är väl ändå så – som lagen ser ut – att vi inte har så mycket att välja på... Än att avslå överklagandet... Hur fel det än känns...

NÄMNDEMAN 2:

Nä det finns... Det finns kanske inte någon annan möjlighet... Än att avslå...

ORDFÖRANDEN:

Då är vi alltså överens om att överklagandet ska avslås?

Nämndemännen nickar stumt.

ORDFÖRANDEN:

Då säger vi så.

ETT ANDRA ANSTÅND (utdrag)

AV JAN MYRDAL

Denna text i tre delar (NU DOG HENNING / HÄR VÄNDER BERÄTTELSEN / BRYT) ingår i ett pågående större arbete av Jan Myrdal med arbetstiteln *Ett Andra Anstånd*.

NU DOG HENNING

Henning Mankell dog i natt. Andrea säger att jag inte vet hur hon grät och bad lika intensivt för honom som för mig till jungfrun, *La Guadalupana*, när hon som visste att Henning hade cancer och kommit till sjukhuset och hon sedan även sett mig ligga där med dropp och syrgas i näsan.

Då när det gällde dig lyssnade hon men när det blev mig klart att Hennings sjukdom utvecklats till skelettcancer och hans immunförsvar var lågt nere då bad både jag och de alla i Mazatlan lika intensivt till henne om honom som vi gjort om dig men då lyssnade hon inte. Hon kom öppet till oss i Mexiko 1531 och jag har trott på henne hela mitt liv för hon är ju egentligen en oss äldre. En mestis som vi. Men trots bönerna gjorde hon ingenting för Henning. Jag bad dock lika mycket för er bägge.

Till det sade jag:

Såge jag henne som du Andrea, skulle jag mena att om La Guadalupana gjorde något för mig så att jag kom att leva vidare då kunde hon det för att min tid inte var ute än. Jag var inte fejj. Det var väl också därför jag själv alls inte märkte och förstod hur nära det var.

Ja, det blir mänskligt allt kyligare kring mig med var dag. Under det jag fortsätter arbeta dör fler och fler runt mig. I natt var det alltså Henning Mankell som just läst det första utkast till detta *Ett*

andra anstånd jag skrivit och i telefon med mig diskuterat denna början innan han försvann ut i det stora intet. Cancern hade spritt sig till skelettet. Men såvitt jag förstår dog han inte i samma smärta som Delblanc, ty döden drevs för honom fram av infektion. Jag menar att han liksom en gång Nic Waal självdog. Därmed slapp han hinna leva länge nog att tvingas uppleva hur han i sitt vidriga lidande föstes vidare in genom porten till vårt traditionella nordiska åldershelvete. Ord är viktiga. Jag skrev självdog. Det är inte självmord. Man kan styra sig med ett förnuft under medvetandeytan. Jag menar att han liksom Nic gjorde det ut till döden.

Jag lyssnar på den intervju han gav när man frågade honom varför han lät Wallander börja gå ut i dimman mot demensen. Han nämnde som självklart att det inte var döden som skrämde honom, alla skall vi ju dö, det är det enda verkligt säkra i livet. Det var tiden inför döden som kunde skrämma honom. Den möjliga demensen. Men hur med hans egen verkliga död? Varför väljer han att utsätta sig för infektionsrisk efter det att läkarna påpekat att hans immunförsvar är så lågt att han inte kunde tillåtas genomföra sina framträdanden på Bokmässan? Sedan går han in i virusmoln.

Den följd detta hans handlande fick måste han ha förutsett även om under medvetandenivån. En infektion som det nedskruvade immunförsvaret inte kunde bemästra. En i vilken han avled men

tydligt utan smärta. Avled innan den vidrigt plågsamma skelettcancern fört honom vidare fram på en helvetesväg till döden. Liksom Nic i en annan situation styrde han så under medvetandeytan sig fram mot att dö i tid. Ett också i vår äldre kultur bestämt handlande.

Läser i den intervjubok med honom som gavs ut månaden innan han fick sitt cancerbesked. Där säger han att han inte har cancer. Men sådant skall man inte säga. Inte för att man enligt allmän folketro då kallar cancer till sig utan för att ingen av oss vet. Vet tiden, dagen och stunden, gör inte ens änglarna, som Jesus påpekade. Det slår mig när jag ser mina ord på skärmen att jag inte uttrycker mig tydligt nog. Den cancer som upptäcktes när han gick till läkaren för att han trodde han fått nackspärr hade ju hållit på att utvecklas länge i kroppen. Att han fick ordet cancer på tungan var då i egentlig – inte vidskeplig – mening ett förebud, vilket bör skrivas ut. Kroppens vetenskap.

Men det finns andra och för mig i detta arbetsrum jag sitter viktigare berättelser om Henning. Han hade ekonomiskt möjliggjort Jan Myrdal-biblioteket. Dock där finns nu en osäkerhet. Ett testamente hade han inte skrivit. Allt här skulle kunna raseras om arvingarna så krävde. Fast som han sade i detta vårt sista samtal innan han dog;

Men jag har planer. Jag skall lägga fram dem för Jan Myrdalsällskapets styrelse.

Det hann han inte, döden var subliminalt viljad. Dock kom den oväntat för honom när han var borta i sömn. Som för de flesta av oss tog döden sin utsedda utan att uppe i medvetandet knackat på. Vad som händer med detta Gun Kessles och mitt egentliga livsverk vet jag inte. De efterkommande

kommer att veta. Fast kanske jag då redan är borta.

Nu skriver jag alltså ut *Ett andra anstånd*. Det var det arbete Henning Mankell länge krävt att jag skulle skriva. Det hade han talat med mig om i telefon denna dag innan han själv dog. Andrea, min hustru, hade skickat honom det korta textanslaget till ett första utkast.

”Det är sannerligen en lovande början”, hade han skrivit till henne.

HÄR VÄNDER BERÄTTELSEN

Det var för snart tretton år sedan den nu döde Henning Mankell skrev mig att det hade blivit nödvändigt för mig att skriva en text, den som efter det att jag icke dött i Degerfors nu blev denna *”Ett andra anstånd”*:

Från: ‘Cinematograph’

Till : <myrdalmyrdal.pp.se>

Ämne Henning Mankell.

Datum: den 6 februari 2004 21:23

Jan

Jag förstår att tiden är tung, med vänner som dör.

*Jag tänker samtidigt: varför nu inte gå ytterligare ett steg från **‘Inför nedräkningen’** som betydde mycket för många människor, inklusive mig själv.*

Varför inte ta ytterligare ett steg och skriva om döden – det har du ju alltid gjort; osentimentalt, med ’rå’ känslighet.

Varför inte samla det du skrivit vid olika tidpunkter i ditt liv om döden – döden är ju en förvandlingskonstnär som ständigt byter skepnad – och

därtill lägga kanske något nytt. Det vore en bok att ge ut.

Jag har förstås talat med Dan och han är naturligtvis med.

Fundera.

Hälsa Gun

Henning

Jag svarade:

Östra Björkviken 040223

Henning!

Har funderat mycket på det Du skrev. För att tydliggöra frågan – också inför mig själv – utgår jag från Ditt mail, sedan skriver jag också ut det på papper. Det känns naturligare. Du får alltså detta med snigelpost.

Jan

Det jag då som utkast skrev och skickade honom, det bifogar jag kanske som bilaga till denna text jag skriver. Men nu i mitt sista samtal med honom innan han själv dog sade han nyss i telefon:

*”Du måste ta ett springarsteg tillbaka och ta upp de frågor du på sextiotalet ställde i **Att döda A.**”*

När han sade detta upplevde jag en stark inre osäkerhet. Ty jag vet nu inte vilket stycke han syftar på. Om han syftar på det stycke som avslutade *Samtida* 1967, då gäller det mest de stora frågorna:

”Det jag fruktar är att oförmågan till förnuftigt handlande, och den ångest som illusionerna och odödlighetsbegären gett upphov till kommer att hindra människorna från att dra riktiga slutsatser av vår situation.”

Viktiga, ja avgörande ord. Men de skär mig inte in i kvikken som det jag där i *Samtida* publicerade sid 119-125.

”Min skuld är den medvetenhet som inte bär sitt ansvar.”

De orden bar annan laddning ty de gällde mitt personliga ansvar för A där hon låg som lik ihjälgasad i köket till min arbetsbostad Skånegatan 20 i Stockholm. Jag tror faktiskt det var dem han hänvisade till.

Så som jag svek A. så har vi alltid svikit. Ty den omedvetne sviker inte. Han går trygg genom livet. Men vi som ingår i traditionen – den europeiska – och för den vidare, vi har svikit med klart medvetande.

Jag hade där också skrivit något som skulle ådra mig John Takmans, vän och kamrat sedan 1943, sedermera livslånga fiendskap vilken kom att spela viss roll både politiskt och i kampanjen mot mig efter *Barndom*:

Jag ringde därför socialläkaren och talade med honom.

Nå, att jag berättat att jag bett John hjälpa A. och att han inte gjorde det förlät han mig aldrig.

Men plötsligt slår nu hela berättelsen om A. om; vänder sig och djupnar. Ty det fanns ju en verklig flicka och en verklig död. Henne mötte jag åter när jag var uppe hos arkivarierna på andra våningen i biblioteket och den arkivansvarige, Benny Larsson, visade mig brev jag 1963 skrivit om A:s död. Han hade ju tidigare läst det jag skrivit om hennes död mest som litteratur. Här alltså dokument. Det brev jag skrev till Rune och Eva Hassner:

Hedlandet 26-4-63

Kära Rune och Eva

Anitas självmord var djupt tragiskt. Hon hade tagit smärtstillande tabletter som hon rört ut med någonting på sitt tefat. Hon hade dessutom öppnat gaskranarna (det senare enligt uppgift från portvakten). Hon hade haft blodstörtning ur näsa och mun. Hon tog livet av sig i köket med dörren stängd och elementet påsatt. Hon lämnade efter sig ett brev. Efter tre dagar fann man henne. Då hade hon börjat lukta. Det hela är vidrigt och onödigt. Jag var inte medveten om att hon var så deprimerad. Jag har också en djup känsla av skuld och ansvar. Jag brydde mig ju inte om att ta hand om flickan. Det är lätt att säga detta. Men du vet hur det är. Man är jagad av arbete, trött och nedsliten. Dessutom är jag **rädd** att bära ansvar för människor. Man aktar sig för att låta dem komma för nära. Jag har ju blivit bränd förut. Just därför att jag upplevde hennes problem med denna distans frågar jag mig nu om jag egentligen handlade rätt. Om jag inte i viss mån svek.

Nu avvecklas bostaden i varje fall. Värden är lycklig. Han undrade vem som skulle ta ansvar för rengöring. Fan ta honom. Idiot.

Vi får tala om detta sedan. Detta med Anitas onödiga död. Jag vill veta mer om henne. Tore Johnson hade talat med henne dagen innan. Hon hade talat om självmord men talat lågt. Tore hade ont i halsen, de stod i tunnelbanan, han blev generad och trodde inte hon menat allvar. Du känner honom. Du vet tunnelbanemiljön. Också i denna scen en nästan litterär tragisk iscensättning.

Vi reser till Tyskland, DDR, på söndag. Bilar omkring där i tio dagar. De ger ju

ut Afghanistanboken så vi har rätt gott om deras valuta. Jag är så mördande trött och utarbetad. Behöver vila. Och du vet hur det är. Man vilar aldrig när man är hemma. Jag förstår inte hur lönearbetarna lever. Tar de verkligen ledigt två dagar i veckan?

Jag grälar i spalterna. Stockholms-tidningen har bett mig bli en spaltknutte. Skall skriva en personlig spalt var vecka **"Söndagsmorgon"**. Jag får skriva vad jag vill om vad jag vill och till och med mot tidningsledningen. Det låter för bra för att vara sant. (Men också i detta anar jag en otäck och tragisk bakgrund.)

Du vet att Pelle Råttan (Pär Rådström JM 2016) blir sjukare och sjukare. Hans spalt försvinner. Båda anses vi ibland roliga, ilskna, båda har vi mustasch i teckningar.....men jag försöker hålla mig själv från att färgas av denna stämning.) Detta med spalten oss emellan. Det får bli en överraskning. Nils Thedin var intresserad av **Sweden revisited**. Detta djävligt oss emellan. Jag har inte ens klarat upp med Norstedt att jag kan få dem att göra den.) Allt går så otäckt bra. Jag miss-tänker att det är något lurt. Här är nu så vackert att det gör ont i en av att bara titta.

Jag grubblar över ansvar och skuld. Anita var ett individuellt öde. Men ens ansvar i de stora frågorna. Vad man gör. Vad man inte gör. Vad man flyr från. Har en kort bok upplinjerad. Måste skriva av mig dessa tankar. Men orkar inte. Semestrar först. Dricker öl och retar mig på tyskar.

Men nu skall ni ha det djävligt skönt, det är ju som du sa ett fantastiskt landskap med fantastiska människor. Macedonien. Dit vill jag.

Gun skriver.

Detta hade Henning inte läst. Men han hade insett att A.s död inte var någon litterär konstruktion. Att det bortom texten jag formulerat fanns en känslomässig dimension begrep han nog. Det var inte tillfälligt att hon låg lik under den hylla där jag i köket till Skånegatan 20, mitt stockholmska arbetsrum, hade det personliga, prylar såväl som svensk nyare lyrik och samlingen hårdkokta deckare från Staterna. Detta hämtade jag aldrig. Ingenting från den min arbetslägenhet där hon tagit livet av sig hämtade jag sedan. Ty jag hade varit på djupet attraherad av Anita. Blott min vilja att bevara den viktiga relationen med Gun hade hindrat mig från att fortsätta. Också detta om A. är mig en ohyggligt smärtande insikt.

Jagbokens allmänna uppdrag är att skala jagets lök. Hur bestäms personen och arbetet? Skall nu fortsätta söka skriva detta utan någon kulturellt påbjuden anständighet eller omsorg om egen värdighet. Därför att nu när jag rimligtvis, statistiskt om man så vill uttrycka det, närmar mig livsslutet och de flesta kring mig redan dött undan borde jag kunna använda skalpellen på annat och direktare sätt än förr när jag behövde ta hänsyn.

Hur formades detta jag som sökt verka publikt genom skrivna ord på tvärs mot det givna gängse i nu sjuttiofyra år; sedan hösten 1944 då det började på Värmlands Folkblads redaktion i Karlstad?

BRYT

Här bryter jag. Ty här närmar jag mig det som är ett vägskäl i skrivandet. Vad med spärrar?

Med Benny Larsson och arkivarierna (vilka också de som bibliotekarierna och de andra vilka bygger upp detta stora bibliotek arbetar oavlönat som hedersuppdrag på gammalt folkrörelse-

manér) hade jag uppe på andra våningen diskuterat principfrågor om Jan Myrdalarkivet. När arbetet med det är klart vill jag att allt som där finns, texter, utkast, brev, kvitton, räkenskaper, journaler, hur tillsynes personligt det än må vara, skall vara tillgängligt att se och läsa. Vem som helst utan inskränkningar skall kunna arbeta med det. Jag är ju tryckfrihetsfundamentalist.

Men här uppstår för Jan Myrdalbiblioteket som Benny Larsson sade svårigheter. Det är inte nog med att säga att de alla som vill kan få läsa. De kan inte utan juridiska komplikationer kopiera och lägga ut på nätet då brevavsändarens upphovsrätt är skyddad till sjuttio år efter vederbörandes död. De senare decenniernas tilltagande inskränkningar (integritetsskydd som det kallas) skapar därtill verkliga problem. Det är bara att läsa och fundera över gällande personupplysningslag:

”Förbud mot behandling av känsliga uppgifter

Behandling av känsliga personuppgifter är förbjuden. Med känsliga uppgifter avses personuppgifter som beskriver eller vilkas syfte är att beskriva

1) ras eller etniskt ursprung

2) någons samhälleliga eller politiska uppfattning eller religiösa övertygelse eller medlemskap i ett fackförbund

3) en brottslig gärning eller ett straff eller någon annan påföljd för ett brott

4) någons hälsotillstånd, sjukdom eller handikapp eller vårdåtgärder eller därmed jämförbara åtgärder som gäller honom

5) någons sexuella inriktning eller beteende, eller

6) någons behov av socialvård eller de socialvårdstjänster, stödåtgärder och andra förmåner inom socialvården som någon erhållit.

Allt sådant och mer därtill finns ju i arkivet. Jag vill inte att det skall finnas spärrar för någon att ur materialet ta fram sådana uppgifter. Jag begär inte att blott "betrodde" skall få möjlighet och heller inte att de skall göra det "på rätt sätt". Vad som är rätt och vad som är fel reds ut med tiden i öppen debatt. Jag tar exempel som rör mitt arbete för att klargöra detta.

På Jan Myrdalsällskapets hemsida finns *Novemberstatus* (31 oktober 2010). Där skriver jag bl.a.:

Jag tror jag varit uppriktig i jagböckerna. I vart fall ville jag det. Det finns ett par ganska utförliga angrepp tillgängliga på nätet vilka hävdar såväl min lögnaktighet som min allmänna karaktärslöshet (Hans Hederberg i ett par artiklar i DN och Mats Parner i en längre essä; båda är rätt bra inlästa; men enligt min uppfattning skevt och med många faktafel).

Skulle jag stryka bort dem eller hindra läsning? Inte. Mats Parners text finns fortfarande på Google. Hans Hederbergs artiklar i DN är däremot strukna från Google men finns här i arkivet till läsning.

En annan fråga rör hur behandla sådant politiskt, historiskt, litterärt där jag på vad jag anser goda grunder har en syn som totalt skiljer sig från den enligt mig skenbara som blivit påbjuden och gängse.

Exempelvis: Det nationella frihetskriget mot Förenta staternas extremt blodiga angreppskrig mot dåvarande Kambodja ledde till ett folkligt uppror i Wat Tylers och *jacqueriets* tradition vilket utvecklades till utropandet av Demokratiska

Kampuchea. Om detta typiska, mångtydiga och även förebådande skeende har jag rapporterat ända från första besöket i Sihanouks Kambodja 1967. Naturligtvis har det jag skrivit angripits.

Men **Peter Fröberg Idlings** bok *Pol Pots Leende* om den reserapport **Gunnar Bergström, Hedda Ekerwald, Jan Myrdal** och **Marita Wikander** publicerade hösten 1979 från Demokratiska Kampuchea inledde en ny serie märkliga angrepp. De blev i Sverige särskilt intensiva efter det att delegationsledaren Gunnar Bergström gjorde offentlig avbön för sin resa. Under hösten och vintern 2009/2010 visade den statliga *Forum för levande historia* utställningen "Middag med Pol Pot" till vilken en statlig kampanjfilm lät en "Janmyrdalfigur" vara huvudmålta. Utställning och film anmäldes, dock inte av mig, till JO vilken kritiserade *Forum för Levande Historia* för att utställning och film visade att myndigheten "saknar insikt om de rättsliga begränsningar som gäller för en statlig informationsmyndighet".

Peter Fröberg Idling tog avstånd från denna utställning och film men hans bok fick internationell betydelse i den allmänna kampanjen mot liknande tredjevärldsrelser såsom naxaliterna i Indien. I Moskva organiserade den svenska ambassaden samman med *Memorial* om hans bok ett offentligt möte i vilket jag skulle ställas vid skampålen.

Det viktiga är att inget av sådana angrepp censureras eller stryks här i biblioteket och arkivet. Däremot finns här i biblioteket det material om bland annat Kampuchea – eller Indien – som allmänt saknas. Sådant som vanställts och på annat håll destruerats men som styrt mig till just de uppfattningar som nu är fördömda. Det finns här för alla tillgängligt. Det är i detta det bibliotek Gun och jag samlade har sitt värde.

Trettio procent (30%) av beståndet utgörs av sådana verk, som inte finns i något annat Libris-bibliotek i landet. En hel del finns inte alls på annat håll. Gun och jag var ju "tryckfrihetsfundamentalister" som inte tog hänsyn till några förbud av moraliska, politiska, religiösa eller andra ideologiska motiv.

Vem som så vill kan också gräva och snoka i det som rör personen Jan Myrdal. Kan man få tag i mina sjukjournaler rör det mig inte. Jag är ju för övrigt då lika död som Olle Hedberg var när Vilgot Sjöman fick tag i obduktionsprotokollen om hans självmord. Och

om någon kan låsa upp den livslögn jag nämnde då må det vara hänt. De inblandade är ju döda.

Detta är mig inget problem. Men om jag på allvar vill tydliggöra vad som format också de medvetna orden, de som varit avsedda att verka uppe över ytan måste jag öppna och gå in därunder. Söka blottlägga det som bidragit till att skapa den person jag blev. Jag har märkt att jag trots mitt medvetande om sammanhanget dock kulturbetingat lagt filter över orden. Ett som stört. Måste försöka lyfta bort detta filter.

När Frankrike bröt samman – om William L. Shirers storverk *The Collapse of the Third Republic*. Del I.

AV PER-OLOV KÄLL

Journalisten och historikern William L. Shirer (1904-1993) torde hos oss i första hand vara känd för sitt stora verk i 4 band från 1962: *The Rise and Fall of the Third Reich*, (sv. titel *Det tredje rikets uppgång och fall*, Stockholm 1961-1962). Ett verk som alltjämt – trots den strida strömmen av senare studier – försvarar sin plats som en grundläggande och högst läsvärd introduktion till Hitlerrikets uppkomst och undergång. Kanske minns några alltjämt också Shirers *Berlin Diary; The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941* (Dagbok från Berlin: en radioreporters anteckningar och kommentarer 1934-1941, Stockholm 1942). I denna artikel och en kommande diskuterar Per-Olov Käll Shirers betydelsefulla arbete om den franska Tredje republikens historia och undergång, en epok som sträcker sig mellan 1875 fram till det katastrofala krigsnederlaget mot Nazityskland 1940. I denna första del behandlas främst perioden mellan 1875-1914.

I inledningen till sitt stora verk *The Collapse of the Third Republic; An Inquiry into the Fall of France 1940* (Tredje Republikens sammanbrott; en studie av Frankrikes fall 1940) skriver den amerikanske författaren, journalisten och historikern William L. Shirer:

”Sammanbrottet av den franska Tredje Republiken under de varma dagarna i maj, juni och juli 1940 var ett fruktansvärt skådespel. Inom loppet av sex veckor under den där våren och tidiga sommaren, då vädret var angenämare än någon i Frankrike kunde erinra sig sedan slutet av det föregående kriget, hade denna gamla

parlamentariska demokrati, världens näst största imperium och tillika en av Europas ledande stormakter, kanske den mest civiliserade och med rykte om sig att äga av en de bästa arméerna i världen, brutit samman i fullständigt militärt nederlag och lämnat sina medborgare, arvtagarna till en lång och ärorik historia, i ett tillstånd av chock och därefter fullständig demoralisering.”

Citatet fortsätter:

”Men innan fransmännen hunnit återfå fattningen hade en åttiofyra år gammal, nästan senil marskalk och tillika legendarisk krigshjälte från Första världskriget, påhejad och stödd av en handfull besegrade generaler och defaitistiska politiker, fullbordat katastrofen genom att i mitten av juli med godkännande av ett flyende parlament avskaffat den Tredje republiken och dess demokratiska system och ersatt den med en fascistisk diktatur, som i många avseenden, om än inte alla, försökte efterapa den totalitära regimen hos de nazityska erövrarna,” (Shirer, sid 21). [Alla översättningar av citat från Shirer är mina; POK].

Boken, på närmare 1100 sidor, gavs ut första gången 1969 och översattes i varje fall till tyska och franska, dock inte svenska. Hos oss torde William L. Shirer (1904-1993) i första hand vara känd för sitt stora verk i 4 volymer från 1962: *The Rise and Fall of the Third Reich*, (sv. titel Det tredje rikets uppgång och fall, Stockholm 1961-1962). Ett verk som alltså torde försvara sin plats som en grundläggande och inte minst läsvärd studie av Hitlerrikets uppkomst och undergång. Forskningen på området är dock kolossal och en hel del nytt har säkert tillkommit sedan Shirer publicerade sin studie. En annan intressant bok genom de snabba inblickar den ger i journalisten Shirers liv och arbete under dessa dramatiska år, även den

översatt till svenska, är *Berlin Diary; The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941* (Dagbok från Berlin: en radioreporters anteckningar och kommentarer 1934-1941). Den svenska utgåvan av boken kan man nog med lite tur hitta på ett antikvariat. Översättningen av dagboken gjordes av Barbro Alving och Alf Ahlberg. Det engelska originalet finns tillgängligt på nätet.

William Shirer arbetade under 20-, 30- och 40-talen som reporter både i Tyskland och Frankrike. Just Frankrike kom att stå hans hjärta nära och i förordet till det verk, som denna artikel behandlar, skriver han:

”Från första början gillade jag landet och folket, involverades känslomässigt i diskussionen och studierna av landets problem, dess ledare och deras politik, dess journalistik och litteratur och i likhet med Jefferson och många andra amerikaner som levtt och arbetat där kom jag att känna att Paris var mitt andra hem, en känsla som aldrig övergett mig”, (Shirer, sid. 12).

Ja, hur många av oss har inte den relationen till Frankrike och till Paris!

Sommaren 1940 rådde emellertid fullt krig i Europa och William Shirer hade anlant till den franska huvudstaden den 17 juni som ackrediterad amerikansk korrespondent i kölvattnet på den framryckande tyska armén. Han möttes av ett land i politisk och militär förlamning med en befolkning stadd på flykt söderut utan någon idé om vart de skulle ta vägen och medförande endast det mest nödtorftiga från de i panik övergivna hemmen. Den fråga som Shirer försöker besvara är hur denna kollaps, som hade ”*brought this gifted people to such a low and pitiful state*”, kunde ske?

Bundesarchiv, Bild 183-L10819
Foto: Kropf | Juni 1940

William Shirer (t.h.) rapporterar om vapenstillståndet mellan Tyskland och Frankrike i Compiègne i juni 1940. Fotograf: Otto Kropf. (Källa: Bundesarchiv, Bild 183-L10819 / CC-BY-SA 3.0, CC BY-SA 3.0 de)

Katastrofsommaren 1940

”Republikens president Albert Lebrun, själv på flykt tillsammans med regeringen från Tours till Bordeaux den 14 juni, noterade att ‘städerna och byarna är fulla av överksamma trupper. Vad gör de där, slöande, när de så väl behövs på andra ställen?’ Han tillade att det för honom var ett ‘mysterium’,” (Shirer, sid. 26).

En kort rekapitulation av det historiska förloppet. Den 1 september 1939, en vecka efter undertecknandet av den så kallade Stalin-Ribbentroppakten i Moskva, anföll Hitlers arméer Polen. Två dagar senare, den 3 september, förklarade Storbritannien och Frankrike i enlighet med sina avtal med Polen Tyskland krig och inledde, så att säga officiellt, Andra världskriget. Det är

möjligt att denna vändning av skeendet överraskade Hitler, som tidigare ostrafat hade kunnat tåga in både i Österrike och Tjeckoslovakien. Förutom de tyska krigshandlingarna mot Polen – och de därpå följande ockupationerna av Danmark och Norge i april 1940 – hände till en början inte mycket av militär betydelse på den europeiska kontinenten, och perioden från september 1939 till maj 1940 har gått till historien som ”låtsaskriget”, (på engelska *the phoney war*, *der Sitzkrieg* på tyska och *la drôle de guerre* på franska.)

På pappret var år 1940 de franska stridskrafterna, numerärt såväl som materiellt, överlägsna de tyska. Därav den tyska generalstabens stora tvekan inför Hitlers krigsiver. Redan det

militärt starkt underlägsna Polen hade under några veckor kunnat bjuda den tyska övermakten ett visserligen utsiktslöst men inte desto mindre kännbart motstånd. Den 19 oktober 1939 hade chefen för det tyska OKH (Oberkommando des Heeres, Överkommandot för Härarna) generallöjtnant Franz Halder presenterat den första planen för *Fall Gelb* (Fallet gul), ett anfall mot Frankrike. Planen förutsatte att anfallet skulle ske genom Nederländerna och Belgien på liknande sätt som skett i det föregående kriget. Denna plan motsvarades av vad den franska militärledningen, ledd av den sextioåttåriga generalen Maurice Gamelin, räknat med och planerat för.

Både Hitler själv och olika tyska befälhavare ogillade planen, som de menade alltför mycket liknade den som generalstabschefen von Schlieffen en gång utarbetat inför det Första världskriget. Till kritikerna hörde skickliga officerare som Erich von Manstein och Heinz Guderian, vilka föreslog att huvudanfallet istället borde riktas mot staden Sedan vid floden Meuse i departementet Ardennes i nordöstra Frankrike. Djärvheten i denna plan, som förutsatte att tyskt pansar med tillräcklig snabbhet kunde ta sig fram genom den besvärliga terrängen i Ardennerna, tilltalade Hitler. Den franska stridsledningen hade visserligen diskuterat ett dylikt anfallsscenario men avskrivit det som militärt orealistiskt. Den felbedömningen skulle visa sig ödesdiger. Felbedömningen gick faktiskt på tvärs även mot vad de krigsspel, som den franska generalstaben själv arrangerat några år tidigare, hade påvisat som en faktisk militär möjlighet. Numera vet vi att även de belgiska underrättelserapporter, som våren 1940 vittnade om omfattande sammandragningar av tyskt manskap och pansar öster om Ardennerna, ignorerades av den franska krigsledningen.

På kvällen den 9 maj gick tyska trupper, synbarligen utan att möta något aktivt motstånd, in i Luxemburg. Det var en krigslist som under natten fortsattes genom ett anfall mot Belgien och på morgonen följande dag genom att tyska fallskärmstrupper intog vägen mot Rotterdam i holländska Haag. Då detta skeende tycktes överensstämja med vad den franska krigsledningen hade förväntat svarade denna med att omedelbart enligt plan skicka sin 1:a armégrupp in i Belgien för att möta det tyska hotet. I realiteten innebar det att de bästa franska trupperna övergav fransk jord och utsatte sig för risken att kringrännas. De hårda striderna i Belgien och Holland förstärkte de allierade Frankrike och England i deras uppfattning att det tyska angreppet var inriktat på en stor pansaroffensiv i området kring Gembloux i centrala Belgien, där den jämna terrängen antogs passa de tyska pansarvagnarna. Ett sådant pansarslag utkämpades också den 14 maj, bara två dagar efter att ett ännu större – faktiskt det vid denna tidpunkt största pansarslaget någonsin – inleddes i Hannut ett par mil nordost om Gembloux. Slagen blev inga entydiga framgångar för Tyskland, och den franska armén kunde i sista ögonblicket slippa ut ur en hotande inringning.

Dessa händelser var dock inte avgörande. Ty på eftermiddagen den 12 maj nådde de första tyska trupperna fram till floden Meuse. I ett överrumplande anfall följande dag lyckades med stöd av intensivt flygbombardemang tre tyska pansardivisioner tillsammans med elittrupper ur infanteriregementet *Grossdeutschland* korska Meuse på tre olika ställen i närheten av Sedan. Anfallet rev omedelbart upp ett hål i det svaga Sedan-försvaret och vid midnatt hade de tyska trupperna under befäl av Guderian trängt flera kilometer in i den franska försvarszonen. Panik utbröt bland de trupper som förlagts i den lilla kommunen Bulson någon mil söder om

Sedan. I tron att de redan var kringrända flydde de innan de ens hunnit bli attackerade av de framryckande tyskarna, en händelse som gått till historien som "paniken i Bulson". De olika franska försöken att slå tillbaka det tyska anfallet var förgäves. Den tyska överlägsenheten visade sig framför allt genom en större snabbhet och flexibilitet i krigföringen. Det har påpekats att en bidragande faktor till den tyska framgången var att medan de tyska trupperna och stridsvagnarna kommunicerade via trådlös radio använde sig fransmännen i stor utsträckning av telefonförbindelser via utlagda ledningar, vilket var både långsammare och omständligare.

Den 15 maj telefonerade, (eller möjligen telegraferade), den franske premiärministern Paul Reynaud till sin nyträdde brittiska kollega Winston Churchill och meddelade helt kort (i den version som Shirer ger):

–Igår kväll förlorade vi striden. Vägen till Paris ligger öppen.

Redan följande dag reste Churchill till Paris för att ge moraliskt stöd till sin allierade. Väl på plats kunde han konstatera att paniken spred sig som en löpeld inom den franska statsledningen och från sitt fönster såg han hur man på det franska utrikesdepartementet vid Quai d'Orsay brände dokument på gården.

Den tyska armén begav sig dock inte som många väntat direkt till Paris utan fortsatte västerut mot Calais och Engelska kanalen, en framryckning som effektivt skar av de i Belgien kvarvarande franska styrkorna liksom den brittiska expeditionstyrkan [1]. Dock lyckades den senare genom en överraskande återhållsamhet från Hitlers sida i skiftet mellan maj och juni undkomma genom den berömda evakueringen i Dunkerque, hamnstaden strax söder om den fransk-belgiska gränsen. Totalt sägs 338 226 brittiska, belgiska och franska soldater under nio dagar ha skeppats över kanalen i skydd av nattens mörker. Överfarten skedde i allt som kunde flyta på vatten från små fritidsbåtar, fiskebåtar, färjor till något större fartyg. I Paris hade under tiden den franska överbefälhavaren Gamelin, som misslyckats med att stoppa den tyska offensiven, ersatts med sin fem år äldre kollega generalen Maxime Weygand. I samma veva, den 18 maj 1940, hade den åttiofyraårige hjälten från Första världskriget, marskalken och tillika ledamoten av Franska akademien Henri Philippe Pétain, inträtt i regeringen som konseljpresident (vice premiärminister). Den utnämningen skulle snart låta tala om sig. Den 10 juni, när de tyska erövrarna redan bankade på Paris portar, lämnade regeringen Paris och med den två miljoner av stadens invånare. Den Tredje republiken hade upphört genom att begå historisk harakiri.

Tysk segerparad längs Avenue Foch i Paris den 14 juni 1940. I bakgrunden Triumfbågen. Fotograf: Folkerts. (Källa: Bundesarchiv, Bild 183-LO5487 / CC-BY-SA 3.0, CC BY-SA 3.0 de)

Tredje republikens födelse 1875

”Genom själva det nyckfulla sätt som den Tredje republiken föddes på, och den splittring den ärvde från de tumultartade åren efter den stora revolutionen 1789, tycktes denna republik ämnad för ett kort och stormigt liv. Det är ett under att den alls kom till, då en stor majoritet i Nationalförsamlingen, som var vald för att utse en ny regim efter Napoleon III:s kejsardöme, föredrog ett monarkiskt styrelseskick”, (Shirer, sid. 35).

Det som kommit att kallas för Tredje republiken [2] uppstod i kölvattnet av det politiska kaos som följde på det Andra kejsardömet nederlag i 1870 års krig mot Preussen. Efter slaget vid Sedan hade till och med kejsaren själv, Napoleon III, en nevä till Napoleon Bonaparte, den 2 september överlämnat sig själv i tysk fångenskap. Det misslyckade kriget och det förödmjukande nederlaget fick Paris befolkning att gripa till vapen och resa sig i det uppror vi känner som Pariskommunen.

(Om denna dramatiska episod och den affischkonst den gav upphov till, se Jan Myrdals nyligen utgivna *När gatan tog mediemakt; Pariskommunens bilder*, Årsbok 2016 för Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap, Celanders förlag, 200 sidor.)

Nederlaget mot Otto von Bismarcks Preussen (denna sluga politiker utnyttjade skickligt tillfället och lät 1871 i Versailles – på franska mark alltså – utropa det förenade kejsarliga Tyska riket, *Deutsches Reich*), ledde till att den franska regeringen deklarerade att den Tredje republiken hade bildats. Den nyfödda republiken visade sig dock något motvillig. Av Nationalförsamlingens 650 ledamöter var omkring 400 uttalade monarkister och hävdade bestämt att Frankrike borde förbli ett kungadöme.

Frågan var bara vem som var mest lämpad att sitta på tronen? Var det, som ”legitimisterna” hävdade, Karl X:s son-

son greven av Chambord, som var den mest legitime? Själv lät han förstå att han inte bara var redo att sätta sig på den franska tronen som "Henrik V" utan krävde dessutom att den revolutionära trikoloren skulle bytas ut mot bourbonernas gamla vita flagga med den franska liljan, en ståndpunkt som gjorde honom omöjlig i flertalets ögon. Eller var det huset Orléans tronpretendent, greven av Paris, sonsonen till "borgarkungen" Ludvig Filip I (*Louis Philippe I*) som borde kallas in? Åter andra hoppades på att en ny Bonaparte skulle stiga fram ur kulissen. Då man inte lyckades ena sig kring någon av kandidaterna kom den nya konstitution som parlamentet slutligen antog år 1875 att bli republikansk, mindre av entusiasm för detta slags statsskick än av politisk nödvändighet.

Tredje republikenens första president blev den drygt sjuttioårige Adolphe Thiers, en man med en lång och växlingsrik politisk karriär i tjänst åt den franska bourgeoisieens klassherravälde. Han hade just spelat en huvudroll i det blodiga krossandet av Pariskommunen. Samtidigt var han en produktiv historisk skriftställare, tillika ledamot av Franska akademien. Två sidor av ett och samma (borgerliga) klassmedvetande!

Trots sin ogynnsamma födelse kom den Tredje republiken att bestå i sjuttio år, den längsta epok något franskt statsskick efter *l'Ancien régime* [3] hittills överlevt, inklusive den av Charles de Gaulle instiftade nuvarande Femte republiken. De sjuttio åren kom dock att utmärkas av ständiga regeringskriser med 107 ministärer som hann tillträda och avgå innan det ödesdigra slutet sommaren 1940.

Dreyfusaffären 1894-1906

"Under tolv år skulle Frankrike slitas av konflikten mellan rätt och fel i denna affär

på ett sätt som tidvis gränsade till bittert inbördeskrig, lät vara utan blodspillan." (Shirer, sid 55)

Tredje republiken kom från början att präglas av flera omskakande skandaler av vilka några alljämt lever kvar i minnet. Här ska bara den mest omtalade av dessa, Dreyfusaffären [4], kort omnämnas.

Affären som utspelade sig mellan åren 1894-1906 är en spionhistoria med många bottenar, som på sin tid väckte stort uppseende även utanför Frankrikes gränser. I Sverige tycks till exempel August Strindberg ha ansett att officeren Alfred Dreyfus nog kunde vara skyldig till det han anklagades för. I romanen *Götiska rummen*, publicerad 1904, nämner han kortfattat affären [5]. I sin eleganta lilla berättelse *Kyrkofadern Papinianus* intar Hjalmar Söderberg en motsatt ståndpunkt [6]. William Shirer, som ägnar Dreyfusaffären ett kapitel, ställer frågan om historien någonsin kommer att få en fullständig förklaring av affären, bortsett från det faktum att Dreyfus oskuld faktiskt kunde fastslås?

Upprinnelsen till affären var arresteringen i oktober 1894 av den judiska kaptenen vid den franska generalstaben Alfred Dreyfus. Dreyfus, som personligen var välsituerad, hade en praktikant-tjänstgöring på staben, det vill säga han arbetade tillsammans med en handledare. Handledaren, som skulle bli en av Dreyfusaffärens verkliga hjältar, var en överstelöjtnant vid namn George Picquart.

Till generalstaben hade inkommit en påträffad handskrivna förteckning över hemliga militära dokument, en förteckning som skulle bli vida omtalad som "*le bordereau*" (listan). Listan hade överlämnats till den tyska militärattachén i Paris Maximilian von Schwartzkoppen. Att den överhuvudtaget påträffades be-

rodde på att en på Tysklands ambassad i Paris anställd kvinnlig städerska, vilken samtidigt arbetade som agent för det franska kontraspionaget, lagt märke till det lätt sönderrivna dokumentet i en papperskorg och lagt beslag på det.

”Le borderau”, den handskrivna lista över franska militärhemligheter, som överlämnades till Tysklands militärat-taché von Schwartzkoppen och påträffades av en fransk städerska på tyska ambassaden i Paris. (Källa: French National Archives.)

Handstilen hos den som hade skrivit förteckningen tycktes i någon mån överensstämma med kapten Dreyfus.

De handstilsexperter som granskade dokumentet kunde dock inte enas. Dreyfus blev inte desto mindre anklagad för att spionera för tysk räkning. Det enda egentliga beviset man hade för anklagelsen var just *le bordereau*. Man antog dock att de på listan uppräknade hemliga militära dokumenten också hade överlämnats till tyskarna, ett antagande som skulle visa sig riktig.

Trots den svaga – i juridisk mening närmast obefintliga – bevisningen bestämde man sig för att Dreyfus var skyldig. Raskt ställdes han inför en militärdomstol anklagad för högförräderi. Efter en kort rättegång, den varade bara fyra dagar, dömdes han strax före julen 1894 mot sitt nekande till avsked, degradering och livstids deportation på *Île de Diable* (Djävulsön) utanför Franska Guyana. Själva degraderingen skedde under ytterst förödmjukande former på gården vid militärskolan *École Militaire* i Paris den 5 januari 1895. Inför stående trupp slet en adjutant av Dreyfus hans militära gradbeteckningar och övriga insignier ett efter ett och bröt slutligen itu hans svärd.

Att Dreyfus inte dömdes till döden berodde på att detta straff hade avskaffats för *politiska* brott efter 1848 års revolution. Nu klagade både högerns och vänsterns politiker, bland dem socialisten Jean Jaurès, högljutt över att straffet inte längre fanns att tillgå för en förrädare som Dreyfus. I april 1895 anlände Dreyfus till Djävulsön för att börja avtjäna sitt livstidsstraff.

T.V. bildtext: *LE TRAITRE (Förrädaren)*. Degraderingen av Alfred Dreyfus vid École Militaire i Paris den 5 januari 1895 återgiven i *Le Petit Journal* den 13 januari 1895. (Källa: Gallica Bibliothèque Nationale de France.) T.H. Överstelöjtnant Georges Picquart (1854-1914), så småningom generalmajor och krigsminister. Picquart var en av Dreyfusaffärens verkliga hjältar. Okänd fotograf. (Källa: Ouvrage publié.)

Där kunde historien om Dreyfus ha slutat: som en fotnot i det franska spionagets historia. Lyckligtvis fanns det personer som inte låtit sig helt övertygas om Dreyfus skuld. Deras möjligheter att göra sig hörda under tiden runt domen var dock små, då en unison presskör såväl som gräddan av Frankrikes politiska och militära elit entydigt pekade ut Dreyfus som landsförrädare. ”Drevet gick” som det heter på journalistjargon.

Till tvivlarna hörde Dreyfus kollega, överstelöjtnanten George Picquart. Denna kompetenta och hederliga officer hade just utnämnts till chef för

försvarsstabens underrättelseavdelning (*Section de renseignements*, SR). Under rättegången mot Dreyfus hade han varit närvarande som observatör för försvarsstabens räkning. Picquart hade således kunnat följa processen på nära håll och som nyutnämnd chef för SR kunde han beordra fram alla de originaldokument, som legat till grund för den fällande domen.

Picquart upptäckte nu ett okänt dokument, ett telegramutkast skrivet av den tyska militärattachén von Schwartzkoppen. Telegrammet, som tydligen aldrig skickats, skulle bli bekant som ”*le petit bleu*” (”det lilla blå” – på grund av papprets färg). Adressaten var en viss

major Ferdinand Walsin Esterházy med bostad på 27 Rue de la Bienfaisance i Paris 8:e arrondissement [7].

Förbindelsen mellan den franske officeren Esterházy och den tyska militärattachén von Schwartzkoppen var för Picquart obekant. Som under rättelseofficer kunde han inte låta bli att fundera över den. Snart gjorde Picquart även en chockerande upptäckt: handstilen i de brev från major Esterházy som han påträffade överensstämde på ett slående sätt med den i *le bordereau*, den handskrivna lista som ansetts bevisa Dreyfus skuld. Övertygad om att Dreyfus måste vara oskyldig och att den verkliga spionen hette Esterházy började Picquart – i hemlighet och utan att informera sina överordnade – undersöka fallet närmare. Undersökningen gav vid handen att major Esterházy inte bara hade kunskap om vad som hade stått förtecknat på *le bordereau* utan därtill upprepade gånger sålt hemliga militära dokument till tyskarna. Det militära värdet av dessa dokument har sedermera bedömts som ringa.

Vid närmare påseende visade sig major Esterházy vara en man med kluven personlighet. Ansedd som en duglig officer omgavs hans privatliv av ett tvivelaktigt rykte. Han visade sig som en besatt spelare och svårt skuldsatt av förluster. En misstanke som låg nära till hands var att han drivits till att bli spion på grund av ett outtömligt behov av pengar.

Överstelöjtnant Picquart fann nu för gott att rapportera om sina fynd till den franska generalstabens. Kanske blev han förvånad när Frankrikes högsta militärledning inte visade minsta intresse för saken; i synnerhet ville man inte höra talas om något samband mellan domen mot Dreyfus och de välgrundade misstankar som nu kunde riktas mot

major Esterházy. Vad Dreyfus angick var han i generalernas ögon en gång för alla dömd. Punkt. Dessutom var han jude, något den reaktionära pressen verkligen inte försummade att påpeka.

Historien tog nu en vändning som känns säreget välbekant för oss som på nära håll följde den svenska IB-affären i början på 70-talet. Det är budbäraren själv som är skurken! Generalerna vände sig nu mot Picquart, som misstänktes för att "läcka", och i december 1896 fick han se sig omplacerad till befälhavare för ett regemente i det (dåvarande) franska protektoratet Tunisien.

Vid denna tidpunkt hade emellertid frågor börjat ställas. Inflytelserika politiker som George Clemenceau och Jean Jaurès, vilka nyss varit övertygade om Dreyfus skuld, hade börjat tänka om inför de bevis på motsatsen som börjat dyka upp. Frankrike började spricka upp i "dreyfusarder", de som hävdade att Dreyfus utsatts för ett justitiemord, och "anti-dreyfusarder", som inte bara vidhöll hans skuld utan ofta hade starka ideologiska kopplingar till tidens virulenta antisemitism.

I november 1897 anklagade Mathieu Dreyfus, bror till den fängslade Alfred, öppet Esterházy för att vara den som i verkligheten kompilerat *le bordereau*. Majoren Esterházy svarade med att kräva upprättelse av sitt goda namn och rykte inför en militärdomstol. Detta beviljades och i januari 1898 friades majoren från alla anklagelser efter att domarna överlagt ett par minuter om saken. På kvällen samma dag som den friade domen meddelades trängdes upphetsade fransmän på Paris gator och ropade, enligt Shirer, slagord som:

–Leve Esterházy!
–Leve armén!
–Död åt judarna!

Händelserna följde nu slag i slag. Redan dagen därpå, den 12 januari, arresteras överste Picquart som hade vittnat mot Esterházy. Han får begrunda sitt öde i det militära fortet Mont Valérien strax väster om Paris. (Anläggningen är numera ett militärhistoriskt museum.)

T.V. Major Ferdinand Walsin-Esterházy. Blyerts och akvarell av Jean Baptiste Guth (1855-1922), publicerad i *Vanity Fair* den 26 maj 1898. T.H. Förstasidan av dagstidningen *L'Aurore* (Morgonrodnaden) med Zolas berömda artikel den 13 januari 1897.

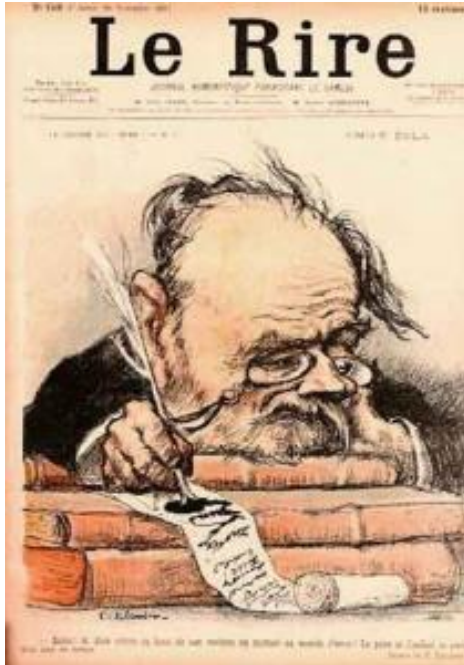
Ytterligare en dag senare låter Émile Zola i den av politikern George Clemenceau ledda dagstidningen *L'Aurore* publicera sin berömda artikel *J'accuse!*, ("Jag anklagar!", en titel som sägs ha föreslagits av Clemenceau själv).

Författaren Zolas internationella ryktbarhet var sådan att i den mån Dreyfusaffären ännu inte var bekant för en bredare utländsk publik kom den att bli det praktiskt taget över en natt. Zola anklagade höga representanter för armén – med namns nämnande – för att ha fabricerat anklagelserna mot Dreyfus och för att ha beordrat frikännandet av Esterházy, som pekades ut som den verkliga förrädaren. Detta blev för mycket för Frankrikes generaler och regering! Zola åtalades omedelbart för att ha kränkt armén genom sitt påstående att denna skulle ha beordrat

fram ett frikännande av Esterházy. Anledningen till att myndigheterna valde att begränsa åtalet på detta sätt var att man inte ville riskera att på nytt behöva pröva domen mot Dreyfus. Rättegången, som beskrivits som "tumultartad", pågick i två veckor. Domstolen behövde dock bara överlägga en timma för att fastslå att Zola gjort sig skyldig till ett brottsligt uttalande. Han dömdes till det strängast möjliga straffet: ett års fängelse och 3000 francs i böter. Ett påvisat rättegångsfel gjorde dock att rättegången måste tas om. Istället för att än en gång spela med i det rättsliga

spektaklet valde Émile Zola att avstå från att närvara vid den nya processen och strax därpå fly till London. När han efter ett knappt år återvände från exilen var regeringen redan på fallrepet.

Emile Zola. Teckning av Charles Léandre (1862-1934). (Källa: www.satirarkivet.se)

Det bör påpekas att Dreyfusaffären är betydligt mer komplicerad än vad denna korta beskrivning ger vid handen. Till affären hörde inte bara att en judisk officer på obefintlig bevisning dömts till ett livstidsstraff i en omänsklig miljö utan även att officerare i den högsta militärledningens absoluta närhet låtit fabricera förfalskade dokument, vilka användes för att bevisa Dreyfus skuld. Varför allt detta ränksmideri skedde är ännu knappast helt klarlagt. Länge har de starka antisemitiska strömningarna inom den franska officerskåren i kombination med en brutal fixering vid kårens prestige ansetts vara av avgörande betydelse. Säkert har dessa faktorer spelat sin roll. På senare tid har emellertid historiker presenterat delvis nya tolkningar av Dreyfusaffären varom mer nedan.

En som kunde beslås med fabricerandet av falska bevis inom den franska försvarsstaben var major Hubert-Joseph Henry. Till de förfalskningar han gjorde sig skyldig till var ett brev, som gav intrycket av att komma från ett ”judiskt syndikat” och som – i korthet – kunde tolkas så att Picquart själv låtit rigga *le petit bleu*. När krigsministern Godefroy Cavaignac, själv övertygad om Dreyfus skuld, i augusti 1898 beordrade en underställd att på nytt gå igenom bevismaterialet mot Dreyfus upptäckte denne majoren Henrys förfalskningar. I ett förhör inför ministern föll Henry till föga och erkände. Han arresterades och fördes även han till Mont Valérien. Följande dag, den 31 augusti, i ett kryptiskt formulerat brev till sin överordnade generalmajoren Charles-Arthur Gonse uppges han ha skrivit: –Ni vet i vems intresse jag har agerat. Varpå han ska ha begått självmord genom att skära av sig halsen med en rakkniv.

Major Esterházy själv, som uppnått folkhjäلتestatus bland gatans skrånande antisemiter, insåg nu att han gjorde klokt i att lämna Frankrike. Via Bryssel tog han sig till England, där han slog sig ner utanför London. Han blev kvar i England till sin död och sägs ha försörjt sig på antisemitiskt skriftställereri. Han erkände också så småningom att det var han som hade sammanställt *le bordereau*, men att det skett på order av en överordnad, en viss överste Jean Sandherr, chef för det franska kontrapionaget. Vid tiden för erkännandet var dock Sandherr avliden och kunde varken bekräfta eller dementera.

Även om Dreyfus kunde lämna Djävulsön 1899 skulle det dröja ytterligare sex år, till juli 1906, innan han slutgiltigt frikändes och kunde återinträda som officer, nu med majors grad. Året därpå beviljades han 48 år gammal pension från armén men återinträdde vid Första världskrigets utbrott 1914 och förblev i

tjänst kriget ut. Med tiden nådde han överstelöjtnants grad.

Det är svårt att titta in i Dreyfusaffärens labyrinter utan att ställa sig frågan vad det hela egentligen handlade om?

Antisemitism? Säkert!
Militär maktfullkomlighet? Utan tvivel!
Fåfänga? Förvisso!

Men räcker det som uttömmande förklaring till en bitter fejd, som varar i tolv år och engagerar nästan hela det franska samhället från pressen, kultur-eliten, militären, kyrkan, rättsapparaten inklusive flera regeringar och parlament?

På senare tid har den franske militärhistorikern Jean Doise (1917-2006) föreslagit att Ferdinand Esterházy i själva verket var en dubbelagent, som i verkligheten arbetade för den franska arméledningen. Inför tyska funktionärer gavs han uppdraget att spela rollen som en som är redo att begå landsförräderi av ekonomiska skäl. Till saken hör att Esterházy talade flytande tyska och rent allmänt genom sin dubiösa livsstil kunde antas spela en sådan roll på ett trovärdigt sätt. Rollen var inte bara en roll utan på riktigt! Affärsmannen och politikern Giscard d'Estaing, (f. 1956, son till den tidigare franske presidenten med samma namn) har framfört liknande teorier.

Enligt detta synsätt var *le bordereau* i själva verket en planterad desinformation avsedd att vilseleda den tyska militärledningen. På listan fanns den av Frankrike utvecklad 120-millimeters haubitsen (*Canon de 120C Modele 1890 Baquet*) upptagen. Således en militär hemlighet! Den franska arméledningen var dock fullt medveten om att denna kanon var tekniskt misslyckad och saknade militärt värde. Desinformationens syfte var att hålla den tyska

militären okunnig om Frankrikes verkligt revolutionerande nya vapen, den snabbskjutande 75-millimeterskanonen (*Canon de 75 mm modèle 1897*) med kapacitet att avfira upp till 28 skott i minuten. Kanonen, den främsta i sitt slag vid denna tidpunkt, fick stor, kanske avgörande betydelse för Frankrikes krigföring under Första världskriget och även därefter.

Oavsett om hypotesen att Esterházy var en dubbelagent håller eller inte står det klart att tyskarna snart måste ha upptäckt att den information den säregne majoren försåg dem med var av begränsat värde. Det kan förstås ha berott på att Esterházy var en alltför liten kugge i det militära maskineriet och därför saknade tillgång till *the real thing* – information av betydande militärt värde. Hur det än må förhålla sig vittnar den pågående diskussionen om att den 110 år gamla Dreyfusaffären ännu inte kan läggas till handlingarna.

Stabilitet och klasskamp 1875-1914

”En armé kan sällan vara starkare än det land den tjänar. Hur starkt var Frankrike under den Tredje republikens afton, som föregick de prövningar den skulle komma att utstå? Vi har noterat några av republikens svagheter: dess oförmåga att industrialiseras lika snabbt som de andra stora Västmakterna, nedgången i födelse-tal, osämjan som så länge och djupt hade delat dess befolkning.” (Shirer, sid 85)

Den Tredje republiken, vars födelse varit så ogynnsam, kunde trots allt segra. Till dem som önskade slita henne i stycken hörde inte bara gamla monarkister och den adel, som aldrig kunde förlåta den ”sociala ommöblering” [8] som 1789 års revolution lett till. Dit hörde även den katolska kyrkan och stora delar av officerskåren. Ändå var nog republiken den för den franska bourgeoisien och medelklassen (inklusive den stora bondeklassen) mest

naturliga statsformen. I denna mening var – och är alltjämt – Frankrike kanske det land, som på det mest renodlade sättet uttrycker de revolutionära borgerliga idealen: Frihet, Jämlikhet och Broderskap. De slagorden pryder tillsammans med trikolorn varje *Hotel de Ville* (Stadshus) i Frankrikes 36 680 kommuner.

Tomma symboler från en svunnen storhetstid? Nja, det är jag inte så säker på. Inte för att jag tror att hantverkare eller vinbönder i det enorma vindistriktet Languedoc i södra Frankrike brukar nynna på Marseljäsen, när de går till jobbet. Men det är inte heller så att dessa ideal av fransmännen upplevs som tomma och formella. I Frankrike är det ofta fest i byn och flaggan är så gott som alltid med på ett hörn. Något som Marine Le Pen – och andra franska politiker – inte glömmer bort.

Mycket av det som vi upplever som karakteristiskt för franskt samhällsliv etableras slutgiltigt under Tredje republiken. Framsynta republikanska och antiklerikala politiker som Jules Ferry (1832-1893) och Pierre Waldeck-Rousseau (1846-1904) såg till att effektivt separera kyrka och stat och att undervisningen i skolorna blev sekulär, (*laïcité* som det franska uttrycket lyder). Waldeck-Rousseau var också den politiker som 1884 genomdrev den första franska lag som erkände fackföreningars rätt att existera.

Men om Republikens önskan att skapa en modern demokratisk och sekulär stat (samt – icke att förglömma! – ett präktigt franskt kolonialvälde) segrade över kyrkans och arméns motstånd stod det samtidigt vid förra sekelskiftet klart att Frankrike höll på att hamna på efterkälken industriellt och ekonomiskt. Som Shirer formulerar det:

”Men i ett Europa, som under det begynnande tjugonde århundradet drev mot krig,

kunde världsledande talang i att framställa fina sidentyger och de bästa viner, parfymers och damhattar knappast kompensera för det stål som producerades i de stora masugnarna i Ruhr tvärs över floden Rehn och som användes i Krupps kanonfabriker.” (Shirer, sid 75)

Den franska senfärdigheten var dock knappast uttryck för vetenskaplig eller teknisk efterblivenhet utan var snarast av ekonomisk natur. Sedan långliga tider, inte minst under *l'ancien régime*, baserade sig såväl fransk industri som förvaltning i stor utsträckning på kungliga koncessioner. Den som av staten fick koncession på en kanal, en gruva, uniformer till armén, vägbyggen, skatteuppbörd, en bank eller någonting annat hade i allmänhet sin lycka gjord [9]. Systemet övertogs och vidareutvecklades av Napoleon Bonaparte, som frikostigt försåg sina vänner med lukrativa inkomstkällor. Som han själv framhöll:

–Det ankommer på oss att garantera välmågan och förmögenheten hos de familjer som ställer sig helt till vår tjänst.

De familjer som på detta sätt genom statliga koncessioner, inte sällan under direkt statligt ekonomiskt beskydd, kunde uppnå en fabulös rikedom har i Frankrike kallats för De borgerliga dynastierna (*Les Dynasties Bourgeoises*). Det är, som Shirer påpekar, närmast självklart att ett sådant system öppnar för korrruption hos den klass som drar nytta av systemet och leder till missnöje hos dem som saknar tillträde till det. Det kom även att befrämja tendensen hos de ekonomiskt ledande att vilja skydda sin position med hjälp av höga tullmurar liksom tendensen att ägna sig åt kapitalexport snarare än att återinvestera vinsterna i produktiva nationella projekt. Så sent som krigsåret 1914 hade hela 40 procent av det franska kapitalet investerats utom-

lands, bland annat i Ryssland. Det har sagts att franska politiker först efter Andra världskrigets slut gjorde mer allvarligt menade ansträngningar att modernisera landets ekonomiska system.

Inte desto mindre skulle Frankrike med förvånansvärd snabbhet och effektivitet finna lösningar på flera av sina ekonomiska och sociala problem och en senare generations borglighet skulle se tillbaka på perioden före 1914 som *la belle époque* – den vackra epoken då människornas harmoni var ogrumlad, restaurangmaten utsökt, älskarinnan sällan på dåligt humör och konsterna blomstrade [10]. Och mer än så:

”Till Frankrikes egna rika tillgångar på naturresurser adderades de som fanns i det nya enorma kolonialvälde, som Jules Ferry och en anmärkningsvärd grupp av energiska arméofficerare, höga statstjänstemän och kommersiella äventyrare hade lagt beslag på nästan utan att det franska folket och dess parlament lagt märke till det. Kolonial expansion väckte aldrig den entusiasm hos fransmännen som den gjorde hos briter. Socialisterna motsatte sig den och de republikaner [”radicals” i eng. org.], som kontrollerade regeringen, tolererade den precis nått och jämt. Plötsligt fann sig Frankrike vara innehavare av ett kolonialvälde i norra och centrala Afrika samt i Asien (där Indokina erövrades) som i storlek och befolkningsmängd endast överträffades av Storbritanniens.” (Shirer, sid 106)

Den långa upptakten inför 1914

”*Poincaré c'est la guerre!*” (Poincaré betyder krig!) blev ropet hos några av hans [Poincarés; min anm. – om denne politiker och statsman se not [11] i slutet av denna artikel] fiender. Om det fanns någon substans i anklagelsen kan betvivlas, och i alla händelser önskade sig inte fransmännen något krig. Clemenceau själv föreföll uttrycka stämningen i landet, när han inför senaten den 10 februari 1912 deklarerade: ”Vi önskar fred. Vi önskar den därför att vi

behöver den för att förnya vårt land. Vi är pacifister, men vi är inte benägna till underkastelse. Om krig påtvingas oss kommer vi inte att falla undan.” (Shirer, sid 115)

Den populära föreställningen att Första världskriget sommaren 1914 slog ned som en blixtnedslag från klar himmel i en i övrigt fredlig och lättsam tid är en grovt missvisande beskrivning av det historiska förloppet. De historiska konflikter som ledde fram till kriget var i och för sig – som nästan alltid är fallet – komplicerade och långt ifrån entydiga. Man kan säga att historiska processer liknar kvantfysiken såtillvida att först i det avgörande ögonblicket läses förloppet och en viss bestämd historisk utveckling (av flera potentiella möjligheter) tar vid. Det fanns ingen inbyggd ”historisk nödvändighet” i att världen 1914 skulle drabbas av ett världsomfattande krig; än mindre gick folk i allmänhet och önskade sig ett sådant. Men de krafter som hade – av ekonomiska och politiska skäl – intresse av kriget var starka nog att driva igenom sin vilja.

Furst Otto von Bismarck var utrustad med en märklig politisk intuition. Mot slutet av sitt liv, när han efter att år 1890 ha avskedats som rikskansler av kejsar Wilhelm II och, som det sägs, förbittrad framlevde sina dagar på slottet Friedrichruh i södra Schleswig-Holstein, ska ha fällt följande anmärkning om vad som skulle kunna utlösa ett nytt europeiskt krig:

–Någon förbannad dumhet på Balkan [12].

Att skotten i Sarajevo den 28 juni 1914 som dödade det österrikiska tronföljarparet utgjorde den tändande gnistan för Första världskriget är en etablerad skolbokssanning. Av denna sanning följer dock knappast att det inte skulle ha utbrutit ett krig om den ännu inte

tjugo år fyllda attentatsmannen Gavrilo Princip hade missat även i sitt andra försök att skjuta ärkehertigen Franz Ferdinand av ätten Habsburg-Lothringen och dennes gemål i ett morgantiskt äktenskap, hertiginnan av Hohenberg Sophie Chotek von Chotkowa und Wognin. Uttalandet av Bismarck och av andra (till exempel Friedrich Engels) visar att möjligheten av ett stort krig "låg i luften" långt innan det faktiskt utbröt. En central konflikt, en av flera, var den mellan Tyskland och Frankrike.

Frankrike hade vid denna tidpunkt skaffat sig ett ordentligt kolonialimperium, som i omfång endast överträffades av det som tillhörde Förenade Kungariket Storbritannien och Irland. Tyskland å sin sida led av den hungerns avund, som den som står utanför och tvingas se på när andra smörjer kråset, så lätt drabbas av. För det allt mäktigare Tyskland fanns till synes ingen rättvisa eller plats vid den koloniala buffén. I varje fall tycks stora delar av det enade rikets politiska och ekonomiska elit ha uppfattat sin situation på det sättet.

I mars 1905 landsteg den tyske kejsaren Wilhelm II och dennes rikskansler Bernhard von Bülow i staden Tanger vid Gibraltar sund i norra Marocko. I ett sabelskramlande tal förklarade kejsaren – med tydlig adress till Frankrike – att Tyskland krävde att Marocko förblev en självständig stat och att alla länder skulle ha lika tillgång till hennes inre marknader. Ur fransk synvinkel var talet en öppen provokation men den franske regeringschefen Maurice Rouvier insåg att en eventuell militär konflikt med Tyskland i rådande läge kunde bli mycket farlig för Frankrike och valde att ta ett steg tillbaka. Man samtyckte därför till att en internationell konferens om Marockos ställning skulle hållas. Konferensen hölls under de första

månaderna året därpå i staden Algé-ciras i Andalusien. Konferensen, som stöddes av USA:s president Theodore Roosevelt, resulterade i att de tyska kraven i stort accepterades. Bland de tretton signatärmakterna ingick förutom stormakterna Tyskland, Österrike-Ungern, Frankrike, Storbritannien, Ryssland och USA även Sverige. Konferensen förebådade samtidigt den kommande uppdelningen av Europa mellan å ena sidan en "Trippelallians" bestående av Tyskland, Österrike-Ungern och Italien och å den andra en "Trippelentente" av Storbritannien, Frankrike och Ryssland. Kommande händelser kastade redan sin skugga framför sig, som det engelska talesättet säger.

Fem år senare, på sommaren 1911, kom en ny utmaning när den tyska kanonbåten *Panther* anlände till den marockanska hamnstaden Agadir med den uttalade avsikten att "skydda tyska intressen". I verkligheten torde Tysklands avsikt varit att på nytt skrämma Frankrike, vars trupper några veckor tidigare på begäran av sultanen Hafiz hade ockuperat Fez, Marockos dåvarande huvudstad. Sultanens bad om fransk hjälp då han inringats av rebeller.

Kanonbåtsincidenten, som bland Europas politiker allmänt tolkades som näst intill en stridsfanfar, ledde till att den brittiska finansministern Lloyd George offentligt deklarerade sitt stöd för Frankrike, vilket tvang Tyskland att backa. Frankrikes diplomatiska svar bestod i ett chevalereskt erbjudande till Tyskland att lägga beslag på ett par stora bitar av Franska Kongo mot ett erkännande av Marocko som ett franskt protektorat och där Frankrike samtidigt förband sig att i detta land fullfölja den "öppna dörrens" politik.

T.V. Raymond Poincaré (1860-1934), jurist och politiker, Frankrikes president 1913-1920. (Källa: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=508088>)

T.H. Jean Jaurès (1859-1914), socialistisk politiker och fredsvän, mördad i samband med krigsutbrottet. Fotograf: Nadar. (Källa: <http://www.museehistoirevivante.com/img/expositions/2009/Jaures/Jaures8.jpg>, Domaine public)

Arkitekten bakom denna till synes skickliga franska politik var premiärministern Joseph Caillaux, som delvis förhandlade i hemlighet med Tyskland bakom ryggen på sin utrikesminister. Caillauxs politik baserades dock på – som det skulle visa sig – en illusion, en som han delade med socialistledaren Jean Jaurès. Den att fredsviljan hos det stora tyska socialdemokratiska partiet skulle visa sig stark nog för att förhindra ett krigsutbrott mellan Tyskland och Frankrike. Caillauxs vidlyftiga politik möttes dock av misstro och i januari 1912 ersatte han med Raymond Poincaré.

Den ambitiösa och viljestarka Poincaré (en kusin till den berömda matematikern Henri Poincaré) tycks ha haft två politiska huvudambitioner: att förhindra Tyskland från att bli en världsdominerande stormakt och att återupprätta Frankrikes gamla band med Ryssland. Redan ett år senare utnäm-

des han till Tredje republikens president, en post han kom att inneha under hela kriget fram till 1920. I augusti 1913 utökade Frankrike på Poincarés initiativ – under högljudda protester från den politiska vänstern – värnplikten från två år till tre.

Den 28 juni 1914 avlossades skotten i Sarajevo och på dagen en månad senare invaderade det kejserliga Österrike-Ungern Kungariket Serbien. Två dagar senare, den 30 juli, inledde Ryssland en allmän mobilisering och på månadens sista dag, som var en fredag, sköt den tjugonioårige arkeologistudenten och högnationalisten Raoul Villain den högt respekterade socialistledaren Jean Jaurès till döds, när denne vid halv tiotiden på kvällen intog en måltid på *Café du Croissant* (idag La Taverna du Croissant) på 146 Rue Montmartre i Paris. Den 1 augusti mobiliserade Tyskland och genom den strax därpå följande tyska invasionen av Belgien,

Luxemburg och Frankrike var Första världskriget ett faktum.

NOTER

[1] Den brittiska expeditionstyrkan (*British Expeditionary Force*, BEF) skeppades efter den fransk-brittiska krigsförklaringen mot Hitler-Tyskland den 3 september 1939 över till Frankrike och förlades vid gränsen mot Belgien. I mitten av oktober uppgick BEF till omkring 152 000 soldater och 25 000 militärfordon, fördelade på 10 divisioner och en stridsvagnsbrigad.

[2] **Första republiken** brukar anses inledas med avsättningen och den därpå följande giljotineringen av Ludvig XVI på Place de la Revolution (sedan länge Place de la Concorde, "Endrättstorget") i Paris den 21 januari 1793. Perioden avslutas med att Napoleon Bonaparte griper makten som Förste konsul 1799. I december 1804 låter han i Notre-Dame i Paris kröna sig som Frankrikes första kejsare Napoleon I.

Den **Andra republiken** inleds med att "borgarkungen" *Louis Philippe I* tvingas i exil under 1848 års revolution, även kallad Februarirevolutionen. Folkvald president i den nya republiken med 74.2% av rösterna blir Charles Louis Napoleon Bonaparte, enligt officiell historieskrivning brorson till Napoleon I, men det biologiska släktskapet har varit omdiskuterat. Republiken blir dock kortvarig. Knappt fyra år senare år 1852 genomför den med smak för patetiska historiska roller begåvade Louis Bonaparte en statskupp och låter utropa sig som Frankrikes kejsare Napoleon III. Det andra franska kejsardömet inleds.

Om denna händelse skrev den med Napoleon III samtida Karl Marx en

läsvärd studie, *Louis Bonapartes ader-tonde Brumaire* (1852). I bokens inledande kapitel förekommer den berömda formuleringen att "människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande. Traditionen från alla döda släktled trycker som en mara på de levandes hjärna."

[3] **L'Ancien Régime** (ung. Den gamla regimen) betecknar det monarkiska system som var förhärskande i Frankrike från 1400-talet och – i stort sett – fram till Franska revolutionen år 1789. Systemet baserades på en strikt ständindelning, där de två översta skikten utgjordes av prästerskapet, i synnerhet det högre (Första ståndet) och adeln (Andra ståndet). Övriga befolknings-skikt såsom bönder, hantverkare, städernas borgerskap med flera, med andra ord den överväldigande majoriteten av befolkningen, buntades ihop under beteckningen *les roturiers*, vilket väl på svenska kan översättas med "ofrälse" – de som inte var befriade från skyldigheten att betala skatt. Under den franska revolutionen framträder denna stora folkgrupp, i synnerhet representerad av medelklassens ledande intellektuella, jurister, politiker, affärsmän med flera som Tredje ståndet (*Le Tiers-État*).

Trots olika monarkers som Henrik IV och Ludvig XIV ansträngningar att centralisera den franska statsförvaltningen förblev Frankrike under *l'Ancien régime* ett land med betydande regionala skillnader i språk, lagstift-

ning, beskattning, de olika befolknings-skiktens relativa sociala ställning osv. Först med 1789 års revolution och Napoleons lagstiftningsarbete skapas det moderna, administrativt mer enhetliga Frankrike.

[4] Franska vänner har berättat för oss att man alltjämt undervisar om Dreyfusaffären i de franska skolorna och att kunskapen om affären därför är relativt god bland fransmännen.

[5] Se <http://runeberg.org/strindbg/gotiska/0282.html>

[6] Se https://sv.wikisource.org/wiki/Historietter/Kyrkofadern_Papinianus

[7] Adressen tycks oförändrad och huset där majoren Esterházy antagligen bodde kan ses på www.google.se/maps/place/27+rue+de+la+bienfaisance/@48.8765861,2.3162473,3a,75y,186.33h,82.24t/data=!3m6!1e1!3m4!1syfNm_c2JSMbBMcPNtHNDXQ!2eo!7i13312!8i6656!4m2!3m1!1soxo:0x17e0ff5c955a6600!6m1!1e1

[8] Uttrycket förekommer i Honoré Balzacs roman Antikkabinettet, vars första kapitel ("De två salongerna") skildrar den åldrande markisen Carol d'Esrignon, "franken", som i 1789 års revolution fått se en stor del av sin förmögenhet gå förlorad:

Tyst betraktade franken ömsom himlen, ömsom det ställe där man förut hade kunnat se de gotiska tornens vackra vindflöjlar, liksom för att fråga Gud om orsaken till denna sociala ommöblering [i originaltexten *déménagement social*, som ordagrant väl betyder "social (om)flyttning". Den svenska översättningen av Antikkabinettet av C.G. Bjurström.]

[9] Ett exempel på den kungliga koncessionspolitiken under *l'ancien régime*

var det privata bolaget *Ferme Générale*, som ansvarade för kronans skatteuppbörd. Att ingå i styrelsen för *Ferme Générale* innebar en synnerligen lukrativ syssla och en av de mest namnkunniga styrelseledamöterna var Antoine Lavoisier (1743-1794), den store franska kemisten. Under den period av den Franska revolutionen som (av motståndarna) benämns "Terrorn" ledde Lavoisiers verksamhet inom *Ferme Générale* till att han anklagades inför Revolutionstribunalen i Paris och dömdes till döden. Den 8 maj 1794 besteg han schavotten på Place de la Revolution. Den franska staten medgav så småningom att anklagelserna mot Lavoisier, bland annat från läkaren och agitatorn Jean-Paul Marat, varit ogrundade. Marat, som själv knivmördats ett år tidigare av den politiska aktivisten Charlotte Corday, kan när det gäller Lavoisier mycket väl ha drivits av personlig hämndlystnad, då den senare av (goda) vetenskapliga skäl motsatt sig hans inval i den franska Vetenskapsakademien. Dock är de historiska belägen tveksamma för det populära påståendet att domaren under rättegången mot Lavoisier skulle ha yttrat: "Republiken behöver inga vetenskapsmän!" ("*La République n'a pas besoin de savants!*").

[10] Beträffande Tredje republikens litteratur gör Shirer följande intressanta reflektion:

[...] förvisso frambringade inte Tredje republiken två så formidabla romanförfattare som Balzac och Stendahl; de två genier var och en som önskar förstå franskt liv under 1800-talets första hälft måste läsa; [...] Men kanske inget annat land kunde visa upp så många utmärkta och vida lästa författare: Flaubert, Zola, Anatole France, Alphonse Daudet, Paul Bourget, Maurice Barrès, bröderna Goncourt, novellisten Maupassant och som kulminerade med den största av dem alla, Marcel Proust [...]. (Shirer, sid 107f)

[11] **Raymond Poincaré**, fransk jurist och politiker, född 1860 i Bar-le-Duc i departementet Meuse i nordöstra Frankrike, död 1934 i Paris. Poincaré kom från en borgerlig familj med framträdande ämbetsmän och vetenskapsmän. Slog som advokat tidigt igenom i Paris, känd och anlitad inte minst för sin vältalighet. Försvarade bland annat framgångsrikt författaren Jules Verne, när ett åtal väckts mot denne på grund av att kemisten Eugène Turpin kände sig utpekad som "galen vetenskapsman" i Vernes roman *Face au drapeau* (Det yttersta vapnet). Från och med 1893 och framåt minister i ett stort antal regeringar. Efter Caillauxs fall 1912 konseljpresident (regeringschef). Frankrikes president 1913-1920. Som sådan arbetande han inför det stigande krigshotet aktivt för att stärka det fransk-ryska samarbetet liksom slagkraften och disciplinen hos den franska armén, för vilket han ådrog sig kritik från den politiska vänstern. Bildade vid krigsutbrottet en samlingsregering för att stärka den nationella försvarsviljan. Efter kriget åter konseljpresident i två omgångar fram till 1929. Den krigsskadeståndspolitik mot Tyskland Poincaré formulerade i Versailles blev mycket omdiskuterad och anses ha bidragit till att den fransk-tyska fiendskapen kom att bestå. Kusin med den berömda matematikern **Henri Poincaré** (1854-1912).

[12] Som källa för detta uttalande av Bismarck anger Shirer Winston Churchills *The World Crisis, Vol. I*. I min egen utgåva av detta verk (London, *The Folio Society*, 2007) berättar Churchill på sid 153 om sitt möte med Albert Ballin. Ballin (1857-1918) var en inflytelserik tysk skeppsredare som åren strax före 1914 sökte medla mellan Tyskland och Storbritannien:

He [Ballin; min anm.] had just arrived from Germany. We sat next to each other, and I asked him what he thought

about the situation. With the first few words he spoke, it became clear that he had not come here on any mission of pleasure. He said the situation was grave. "I remember", he said, "old Bismarck telling me the year before he died that one day the Great European War would come out of some damned foolish thing in the Balkans." These words, he said, might come true.